

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

Кваліфікаційна робота
на тему:
«Соціальна робота із внутрішньо переміщеними особами»

Підготувала
студентка Факультету
психології, здоров'я людини та
спорту
групи СР-41
спеціальності 231
«Соціальна робота»
Радчук Мар'яна Юріївна

Науковий керівник:
Савущик Анна Ігорівна

Рівне – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ		8
1.1.	Науковий аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» щодо соціальної роботи	8
1.2.	Напрями соціальної роботи з ВПО	18
1.3.	Суб'єкти надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам	36
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ	...	46
2.1.	Характеристика стратегій втручання у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами	46
2.2.	Місце та роль групової соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами	60
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ		71
3.1.	Організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді	71
3.2.	Методи і технології соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді	82
3.3.	Рекомендації щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами	92
ВИСНОВКИ		99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		105
ДОДАТКИ		113

ВСТУП

Актуальність дослідження. Для актуальності дипломної роботи можна подати так:

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується суттєвими соціальними викликами, зумовленими повномасштабною військовою агресією російської федерації проти України, тимчасовою окупацією окремих територій та вимушеним переміщенням значної кількості населення. Унаслідок цих процесів в Україні сформувалася чисельна категорія внутрішньо переміщених осіб, які потребують комплексної соціальної підтримки, захисту прав, сприяння адаптації та інтеграції в нові громади.

Внутрішньо переміщені особи стикаються з широким спектром проблем, серед яких втрата житла, роботи, звичних соціальних зв'язків, труднощі доступу до соціальних, медичних та освітніх послуг, психологічні наслідки пережитих травматичних подій. Особливої уваги потребують сім'ї з дітьми, особи похилого віку, люди з інвалідністю та інші соціально вразливі категорії населення. За таких умов суттєво зростає роль соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на подолання складних життєвих обставин, відновлення соціального функціонування особистості та забезпечення її успішної адаптації до нових умов життя.

У міжнародній та вітчизняній практиці накопичено значний досвід соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, однак масштаби сучасних міграційних процесів в Україні зумовлюють необхідність постійного вдосконалення технологій соціальної роботи, розширення міжвідомчої взаємодії та пошуку ефективних механізмів соціальної інтеграції ВПО в територіальні громади.

Теоретичні засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, особливості їх соціального захисту та підтримки розкрито у працях О. Борисової, О. Знаткової, О. Кульги, В. Нікітіної, Т. Алексєєнко, Л. Гончар, Т. Куниці, Д. Бибик, О. Купенко, М. Харламова. Сутність і специфіку

соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами досліджують Ю. Пелісьє, К. Недря, І. Трубавіна, О. Чередниченко, В. Заїка та М. Палець.

Проблеми соціальної адаптації, інтеграції та реабілітації внутрішньо переміщених осіб висвітлюють І. Єнгалічева, Т. Кузьмич, В. Кузьмін, М. Кузьміна, Г. Стрижак, Ю. Песоцька, М. Лехолетова, В. Спіріна. Особливості соціально-психологічної адаптації переселенців до нових умов життя розглядають О. Кінаш, Г. Лазос, Ю. Юрків та Д. Луканов, О. Фуштей і К. Ландік.

Питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, організації соціальних послуг та подолання складних життєвих обставин досліджують М. Соляник, В. Лютий та А. Дуля, В. Попович, Т. Новак і С. Щербина, В. Белоусов, І. Журба, О. Якушев, О. Губар, Л. Тернова та Н. Самара. Сучасні підходи до соціальної роботи з ВПО в умовах воєнного стану розкрито у працях Ю. Сахарук, В. Ляха.

Соціально-правові аспекти захисту внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх прав та реалізації державної політики щодо ВПО висвітлено у працях В. Андріяша, Н. Громадської та О. Малікіної, С. Глібка, Д. Селіхова, Л. Литви, А. Козачкової та В. Покусая. Нормативно-правові засади соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб визначені у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Законі України «Про соціальні послуги», а також у відповідних постановах Кабінету Міністрів України.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо дослідженими залишаються питання практичного застосування сучасних технологій соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами на рівні територіальних громад. Зокрема, потребують подальшого вивчення особливості реалізації соціального консультування, психологічної підтримки, правової допомоги та кейс-менеджменту в роботі з ВПО, а також шляхи удосконалення соціальної роботи в умовах конкретної територіальної громади.

Соціальна робота з переміщеними людьми повинна спрямовуватися на подолання залежності від гуманітарної допомоги, відновлення трудового потенціалу, відновлення соціально-культурних та суспільних зв'язків, ефективного самоменеджменту. З огляду на це особливої актуальності набуває дослідження змісту, напрямів і технологій соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, а також визначення шляхів удосконалення соціальної підтримки цієї категорії населення на рівні територіальних громад. Саме тому актуальною є тема дослідження **«Соціальна робота із внутрішньо переміщеними особами»**.

Об'єкт дослідження – внутрішньо переміщені особи.

Предмет дослідження – особливості здійснення соціальної роботи з особами, що мають статус внутрішньо переміщеної.

Мета дослідження – розкрити теоретичні засади проведення соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами.

Завдання дослідження:

- здійснити науковий аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» та охарактеризувати основні напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

- визначити суб'єктів надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам та особливості їхньої діяльності.

- дослідити практичні можливості здійснення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами через аналіз стратегій втручання та групових форм роботи.

- проаналізувати методи й практику соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді.

- розробити рекомендації щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами на рівні територіальної громади.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження.

Теоретичні методи: теоретичний аналіз і синтез наукової літератури, нормативно-правових документів та інформаційних джерел (для з'ясування змісту базових понять дослідження, зокрема понять «внутрішньо переміщена особа», «соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами», «соціальна підтримка»); порівняльний аналіз (для вивчення вітчизняних і міжнародних підходів до організації соціальної роботи з ВПО); комплексний аналіз (для виявлення основних напрямів, стратегій, технологій та суб'єктів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами); узагальнення та зіставлення (для визначення особливостей практичної реалізації соціальної роботи з ВПО в умовах територіальних громад); систематизація та класифікація (для впорядкування форм, методів, технологій і напрямів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами).

Емпіричні методи: метод вивчення офіційної документації (з метою аналізу нормативно-правових актів, статистичних матеріалів, звітів державних установ, громадських і міжнародних організацій щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб); контент-аналіз інформаційних джерел (для виявлення сучасних технологій, методів, форм і практик соціальної роботи з ВПО); аналіз діяльності установ та організацій (для дослідження практики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді); узагальнення практичного досвіду (для розроблення рекомендацій щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в узагальненні сучасного досвіду соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Рівненській територіальній громаді, визначенні особливостей застосування основних соціальних технологій у роботі з ВПО та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їх соціальної підтримки й інтеграції в громаду.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в узагальненні та систематизації наукових підходів до розуміння сутності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, уточненні змісту основних напрямів,

стратегій і технологій соціальної роботи з ВПО. У роботі систематизовано сучасні підходи до соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, охарактеризовано суб'єктів її надання та особливості організації соціальної роботи в умовах територіальної громади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що узагальнені матеріали та сформульовані рекомендації можуть бути використані в діяльності органів місцевого самоврядування, закладів соціального захисту населення, центрів надання соціальних послуг, громадських і благодійних організацій, які працюють з внутрішньо переміщеними особами. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення соціальної роботи з ВПО в територіальних громадах, а також у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників під час вивчення фахових дисциплін і проходження практики.

Структура курсової роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (68 найменувань), 2 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

1.1. Науковий аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» щодо соціальної роботи

У науковій літературі поняття «внутрішньо переміщена особа» трактується з різних позицій, проте більшість наукових підходів акцентує увагу на вимушеному характері переміщення та необхідності забезпечення соціального захисту цієї категорії населення. Так, В. Нікітіна розглядає внутрішньо переміщених осіб як особливу соціальну групу, яка формується внаслідок вимушеного переселення та характеризується специфічними потребами, необхідністю соціальної адаптації й підтримки [38]. Дослідниця підкреслює, що ця категорія населення є неоднорідною за своїм складом і потребує диференційованого підходу в процесі реалізації соціальної політики та надання соціальних послуг.

К. Недря, І. Трубавіна та О. Чередниченко визначають внутрішньо переміщених осіб як людей, які були змушені залишити місце постійного проживання внаслідок збройних конфліктів, внутрішніх протистоянь, систематичних порушень прав людини або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, однак при цьому не перетнули державного кордону та залишилися на території власної країни [37]. Автори наголошують саме на вимушеному характері переміщення та необхідності термінового пошуку безпечного місця проживання.

Подібної позиції дотримуються О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна, які характеризують внутрішньо переміщених осіб як людей, що не залишили меж держави, проте були змушені покинути свої домівки через воєнні дії, насильство або інші загрози безпеці життя та здоров'я [6].

На законодавчому рівні поняття внутрішньо переміщеної особи закріплено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до статті 1 цього Закону внутрішньо

переміщеною особою визнається громадянин України, який постійно проживає на території держави та був змушений залишити місце свого проживання або самостійно його покинув унаслідок чи з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, масових проявів насильства, порушень прав людини або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [44].

Важливим для організації соціальної роботи є розуміння особливостей проживання внутрішньо переміщених осіб після переселення. Я. Кріт та О. Коломієць пропонують умовно поділяти внутрішньо переміщених осіб на дві групи залежно від місця проживання [24].

До першої групи належать особи, які проживають у місцях компактного поселення, зокрема в центрах спільного проживання, гуртожитках, санаторіях, таборах, соціальних установах та інших закладах тимчасового розміщення. Такі люди змушені організовувати побут у спільному просторі, адаптуватися до нових умов проживання та вибудовувати взаємини з іншими мешканцями закладу.

Другу групу становлять внутрішньо переміщені особи, які оселилися у родичів, друзів чи знайомих, орендують житло або проживають у наданих громадами чи приватними власниками будинках і квартирах. На відміну від мешканців центрів компактного проживання, вони є більш розосередженими територіально та проживають як у міській, так і в сільській місцевості [24].

Окремої уваги потребує той факт, що серед внутрішньо переміщених осіб значну частину становлять представники соціально вразливих категорій населення. Г. Лазос наголошує, що до них належать особи з інвалідністю, люди похилого віку, самотні батьки, багатодітні та малозабезпечені сім'ї, а також інші категорії громадян, які потребують підвищеної соціальної підтримки. Вимушене переселення значно посилює ризики для таких людей, оскільки вони часто втрачають доступ до звичних джерел підтримки, медичних послуг, соціального оточення та матеріальних ресурсів [28].

О. Малиновська звертає увагу на ще одну важливу проблему, з якою стикаються внутрішньо переміщені особи після прибуття до нової громади. Йдеться про відчуття соціальної ізоляції, відчуження та недостатнього прийняття з боку місцевого населення. Такі обставини можуть негативно впливати на процес інтеграції переселенців, ускладнювати встановлення нових соціальних контактів та пошук роботи. Значна частина внутрішньо переміщених осіб стикається з необхідністю суттєво змінювати звичний спосіб життя, професійну діяльність та соціальний статус. У багатьох випадках вони не мають можливості відновити попередній рівень життя, тому змушені адаптуватися до нових соціально-економічних умов, опановувати нові професії, розвивати додаткові компетентності та формувати нові життєві стратегії [34].

Отже, внутрішньо переміщені особи є особливою соціальною групою, яка формується внаслідок вимушеного переселення всередині країни під впливом воєнних дій, окупації, насильства чи інших надзвичайних обставин. Їхнє становище характеризується наявністю складних життєвих обставин, потребою в соціальному захисті, адаптації до нових умов життя та інтеграції в приймаючі громади. Саме тому організація ефективної соціальної роботи з цією категорією населення потребує комплексного підходу, який враховує як соціально-економічні, так і психологічні, правові та соціокультурні аспекти їхньої життєдіяльності.

Досліджуючи особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя, В. Нікітіна виокремлює три взаємопов'язані сфери життєдіяльності, через які відбувається процес їхнього пристосування до нового соціального середовища. До таких сфер належать природно-антропологічна, агентно-професійна та духовно-культурна [38].

Природно-антропологічна сфера пов'язана з відновленням звичних умов життєдіяльності людини після вимушеного переселення. Вона охоплює питання житла, побуту, соціального оточення, взаємодії з новою територією проживання та формування відчуття належності до нового місця. У межах цієї

сфери особливого значення набувають процеси територіальної реабілітації та соціальної адаптації переселенців. Оскільки вимушене переміщення супроводжується втратою звичного життєвого простору, соціальних зв'язків і відчуття безпеки, внутрішньо переміщені особи потребують підтримки у формуванні нової соціальної та територіальної ідентичності. У цьому контексті важливими завданнями соціальної роботи стають сприяння забезпеченню житлом, організація належних побутових умов, допомога в інтеграції до приймаючої громади та створення умов для відновлення почуття стабільності й захищеності.

Агентно-професійна сфера пов'язана з відновленням трудової активності та професійної самореалізації внутрішньо переміщених осіб. Її головним завданням є забезпечення професійної адаптації людини до нових умов життя через працевлаштування, розвиток конкурентоспроможності на ринку праці, збереження професійних навичок і набуття нових компетентностей. Значна кількість переселенців після зміни місця проживання стикається з проблемами втрати роботи, необхідністю перекваліфікації або зміни професійної діяльності. Саме тому соціальні працівники активно взаємодіють із центрами зайнятості, роботодавцями, закладами професійної освіти та іншими установами, які сприяють працевлаштуванню та професійному розвитку внутрішньо переміщених осіб.

Духовно-культурна сфера забезпечує збереження духовних цінностей, культурної ідентичності та почуття власної гідності переселенців. В умовах вимушеного переміщення люди нерідко переживають втрату звичного культурного середовища, соціальних традицій та усталеного способу життя. У зв'язку з цим одним із важливих завдань соціальної роботи є сприяння задоволенню духовних і соціокультурних потреб внутрішньо переміщених осіб, залучення їх до культурного життя громади, громадської активності, освітніх та просвітницьких заходів. Така діяльність сприяє зміцненню психологічної стійкості, розвитку соціальної активності та формуванню почуття приналежності до нової спільноти [38].

У взаємозв'язку зазначені сфери забезпечують зміцнення адаптаційного потенціалу особистості, сприяють активізації внутрішніх ресурсів людини, знижують ризик негативних наслідків вимушеного переселення та створюють умови для захисту її прав і законних інтересів [38].

Водночас масове внутрішнє переміщення населення внаслідок воєнних дій супроводжується значною кількістю соціальних проблем як для самих переселенців, так і для суспільства загалом. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з комплексом труднощів, які потребують оперативного та системного вирішення.

До найбільш актуальних проблем цієї категорії населення належить правова незахищеність, що проявляється в необхідності відновлення втрачених документів, оформлення реєстрації місця проживання, отримання юридичних консультацій, встановлення або поновлення опіки над дітьми, представництва інтересів у судових органах та вирішення інших правових питань. Важливою проблемою залишається забезпечення тимчасовим житлом та створення належних умов проживання після переселення.

Суттєві труднощі виникають також у сфері соціального забезпечення. Переселенці нерідко потребують допомоги в оформленні та отриманні соціальних виплат, пенсій, державної допомоги та інших видів соціальної підтримки. Не менш важливими є питання доступу до медичних послуг, отримання необхідного лікування та забезпечення медикаментами.

Складною залишається ситуація у сфері зайнятості населення. Значна частина внутрішньо переміщених осіб втрачає роботу внаслідок переселення та потребує професійної перепідготовки, підвищення кваліфікації або допомоги у працевлаштуванні. Особливої уваги потребують питання забезпечення права дітей на освіту, їх влаштування до закладів дошкільної, загальної середньої та професійної освіти, а також продовження навчання студентської молоді.

Серед інших актуальних проблем дослідники називають недостатню кількість установ та програм, спрямованих на соціальну адаптацію й

інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, а також необхідність пошуку членів сімей, які були роз'єднані внаслідок воєнних дій та вимушеного переселення [25].

Наявність такого широкого спектра проблем обумовлює необхідність застосування диференційованих підходів у соціальній політиці щодо внутрішньо переміщених осіб. При цьому особлива увага повинна приділятися сім'ям з дітьми, особам похилого віку, людям з інвалідністю та іншим соціально вразливим категоріям населення. Ефективна система підтримки має ґрунтуватися на багатофункціональній стратегії соціального захисту, що поєднує соціальні, психологічні, правові, освітні та економічні механізми допомоги, а також передбачає активну взаємодію державних структур, органів місцевого самоврядування, громадських організацій і міжнародних партнерів [25].

Ю. Пелісьє розглядає соціальну роботу з внутрішньо переміщеними особами як окремий напрям професійної соціальної діяльності, спрямований на подолання комплексу проблем, які виникають унаслідок зміни соціального та культурного середовища життєдіяльності людини. Йдеться насамперед про труднощі соціального, психологічного, економічного, освітнього та побутового характеру, які потребують своєчасного та кваліфікованого вирішення [41].

На думку М. Соляник, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами повинна будуватися на принципі комплексності та здійснюватися за різними напрямками залежно від конкретних проблем і потреб переселенців. Зміна місця проживання, соціального статусу, професійної діяльності та звичного соціального оточення породжує цілу низку викликів, що потребують застосування різноманітних технологій соціальної роботи, спрямованих на забезпечення соціальної адаптації, інтеграції та повноцінного функціонування внутрішньо переміщених осіб у нових умовах життя [55].

На думку О. Борисової, О. Знаткової, О. Кульги та В. Нікітіної, зі збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб у різних країнах світу

перед державами постала необхідність оперативного реагування на нові соціальні виклики та вироблення єдиних підходів до захисту цієї категорії населення. Саме тому у 1998 році було розроблено та запропоновано до використання «Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни», які мали рекомендаційний характер і були покликані стати універсальним орієнтиром для держав у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Подальшого міжнародного визнання ці принципи набули у 2005 році, коли понад 190 держав світу підтримали їх положення у підсумковому документі Всесвітнього саміту. Відтоді вони стали широко застосовуватися міжнародними організаціями, регіональними інституціями та громадянським суспільством як важливий інструмент забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [6].

Особливість зазначених принципів полягає насамперед у їхньому універсальному та рекомендаційному характері, що дозволяє використовувати їх незалежно від особливостей національного законодавства конкретної держави. Водночас вони орієнтують держави на оперативне реагування у випадках масового переміщення населення та наголошують на необхідності своєчасного надання допомоги без надмірних бюрократичних процедур, тривалих погоджень чи укладання спеціальних угод. Крім того, документ забезпечує узгоджений підхід до вирішення основних питань, пов'язаних із захистом прав внутрішньо переміщених осіб, організацією соціальної підтримки та забезпеченням належних умов їхнього проживання [37].

Важливе місце в структурі документа займають загальні принципи, викладені в першому розділі «Керівних принципів з питань переміщення осіб всередині країни» (принципи 1–4). Вони ґрунтуються на положеннях міжнародного права та основоположних правах людини. У цих принципах підкреслюється, що внутрішньо переміщені особи відрізняються від інших громадян лише фактом вимушеного переміщення, однак не втрачають своїх прав і свобод. Вони мають користуватися тими самими правами та виконувати ті самі обов'язки, що й інші громадяни держави. Відповідно, норми

міжнародного права та національного законодавства повинні однаковою мірою застосовуватися як до осіб, які були змушені залишити місце проживання, так і до тих, хто продовжує проживати у своїх домівках.

Документ також акцентує увагу на тому, що внутрішньо переміщені особи не звільняються від юридичної відповідальності за вчинення тяжких злочинів, зокрема злочинів проти людяності, воєнних злочинів чи геноциду. Водночас принципи наголошують на недопустимості будь-яких форм дискримінації щодо переселенців за ознаками раси, національності, статі, віку, релігійних переконань, політичних поглядів чи інших характеристик. Вони мають застосовуватися до всіх внутрішньо переміщених осіб без винятку та забезпечувати рівність у доступі до захисту й допомоги [37].

Окрему увагу в документі приділено найбільш вразливим категоріям внутрішньо переміщених осіб. У «Керівних принципах з питань переміщення осіб всередині країни» визначено групи населення, які потребують особливого захисту через підвищений ризик порушення їхніх прав або виникнення додаткових загроз для життя та здоров'я. До таких категорій належать діти, які залишилися без супроводу дорослих, неповнолітні особи, вагітні жінки, матері з малолітніми дітьми, жінки, які самотійно утримують сім'ю, особи з інвалідністю та люди похилого віку. Саме ці категорії населення найчастіше потребують посиленої соціальної, психологічної, правової та матеріальної підтримки [6].

Особливе значення для системи соціального захисту має другий блок Керівних принципів, присвячений захисту населення від вимушеного переміщення (принципи 5–9). У ньому сформульовано міжнародні підходи до запобігання внутрішньому переміщенню та визначено відповідальність державних органів за недопущення безпідставного переселення населення. Основу цих положень становлять норми міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права. Документ підтверджує право кожної людини на захист від довільного переміщення та покладає на державу обов'язок уживати всіх можливих заходів для запобігання таким випадкам.

Крім того, відповідальність за забезпечення захисту населення покладається не лише на урядові структури, а й на інші органи влади та установи, які беруть участь у реалізації державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб [37].

Таким чином, «Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни» стали важливою міжнародною основою для формування сучасної системи захисту внутрішньо переміщених осіб. Вони визначають загальні стандарти поведінки з переселенцями, гарантують дотримання їхніх прав і свобод, акцентують увагу на необхідності захисту найбільш вразливих категорій населення та встановлюють базові принципи організації соціальної допомоги й підтримки в умовах вимушеного переміщення.

Третя група «Керівних принципів з питань переміщення осіб всередині країни» присвячена питанням захисту внутрішньо переміщених осіб безпосередньо під час переміщення та охоплює принципи 10–23. У цих положеннях наголошується, що період вимушеного переселення є одним із найбільш небезпечних і вразливих етапів у житті людини. Саме в цей час значно зростає ризик порушення основоположних прав людини, що зумовлює необхідність забезпечення особливого захисту переселенців. Керівні принципи передбачають захист внутрішньо переміщених осіб від військових нападів, примусової мобілізації чи залучення до військових дій, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, незаконного затримання чи інтернування. Окрема увага приділяється недопущенню насильницького розлучення членів сім'ї, порушення права на особисту безпеку та інших порушень громадянських і соціальних прав людини [37].

Четверта група принципів регламентує питання надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам та визначає відповідальність різних суб'єктів за її організацію. У цих положеннях закріплено, що основний обов'язок щодо забезпечення своїх громадян необхідною допомогою покладається на державу та її органи влади. Водночас підкреслюється важливість діяльності міжнародних гуманітарних організацій, благодійних

фондів та інших інституцій, які беруть участь у підтримці внутрішньо переміщених осіб. Принципи визначають необхідність координації дій усіх учасників гуманітарного процесу, що дозволяє забезпечити своєчасне надання допомоги та більш ефективно задовольняти потреби переселенців [37].

О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна підкреслюють, що Керівні принципи мають універсальний характер застосування, оскільки ґрунтуються на загальновизнаних нормах міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартах захисту прав людини [6]. Фактично вони узагальнюють і конкретизують уже існуючі міжнародно-правові норми, які мають обов'язкову юридичну силу. Саме тому їх положення повинні враховуватися у діяльності державних органів, міжнародних організацій, неурядових об'єднань, гуманітарних місій та інших суб'єктів, які працюють із внутрішньо переміщеними особами. Водночас дотримання цих принципів є важливим і для самих переселенців як учасників суспільних відносин.

Таким чином, Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни, розроблені на основі міжнародного гуманітарного права та міжнародних документів у сфері прав людини, фактично виконують роль міжнародного стандарту у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб. Вони визначають основні підходи до забезпечення безпеки переселенців, надання гуманітарної допомоги, захисту їхніх прав і свобод та організації соціальної підтримки.

Важливе значення для розвитку практики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами мають також міжнародні нормативно-правові акти, на яких ґрунтуються зазначені принципи. До таких документів належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, а також Конвенція про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб

життя (Конвенція МОП № 169). Саме ці міжнародні документи визначають фундаментальні стандарти захисту прав людини та слугують нормативною основою для організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у різних країнах світу.

Отже, внутрішньо переміщеними особами є люди, які не залишають меж власної держави, проте змушені покинути місце постійного проживання через воєнні дії, збройні конфлікти, окупацію, насильство, порушення прав людини або інші надзвичайні обставини. Вимушене переселення супроводжується виникненням численних соціальних, економічних, психологічних і правових проблем, що потребують комплексної підтримки з боку держави та суспільства.

У цьому контексті соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами розглядається як окремий напрям професійної соціальної діяльності, спрямований на подолання наслідків вимушеного переселення та вирішення комплексу проблем, які виникають унаслідок зміни соціального, культурного та життєвого середовища людини. Її зміст охоплює надання соціальної, психологічної, правової, економічної, освітньої та інформаційної допомоги, сприяння адаптації та інтеграції переселенців у нові громади, захист їхніх прав і свобод, а також створення умов для відновлення повноцінного соціального функціонування та підвищення якості життя.

1.2. Напрями соціальної роботи з ВПО

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами є комплексною системою професійної діяльності, спрямованою на подолання наслідків вимушеного переселення, забезпечення соціального захисту, адаптації та інтеграції переселенців у нове соціальне середовище. Її зміст охоплює низку взаємопов'язаних складових, кожна з яких виконує важливу роль у задоволенні потреб внутрішньо переміщених осіб та відновленні їхнього соціального функціонування. Такого підходу дотримуються Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27] та Ю. Пелісьє [41].

Першою складовою є соціальна діагностика. Вона передбачає вивчення життєвої ситуації внутрішньо переміщеної особи або сім'ї, визначення основних потреб, проблем, ресурсів та можливостей клієнта. У процесі діагностики соціальний працівник аналізує житлові умови, матеріальне становище, стан здоров'я, сімейні відносини, психологічний стан, рівень соціальної адаптації та наявність соціальних зв'язків. Результати діагностики стають основою для планування подальшої роботи та визначення необхідного комплексу соціальних послуг. Значення соціальної діагностики у роботі з ВПО підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27] та І. Трубавіна [31].

Другою складовою виступає соціальне консультування. Воно спрямоване на надання інформації щодо прав, можливостей отримання допомоги, соціальних виплат, працевлаштування, житлового забезпечення, медичних та освітніх послуг. Соціальне консультування допомагає внутрішньо переміщеним особам орієнтуватися в новому середовищі, приймати обґрунтовані рішення та знаходити шляхи розв'язання власних проблем. Важливість консультування в процесі адаптації переселенців відзначають Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55].

Важливою складовою є соціальний супровід або ведення випадку. Ця технологія передбачає тривалу індивідуальну роботу з клієнтом чи сім'єю, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальний працівник координує отримання необхідних послуг, залучає різні установи та спеціалістів, контролює виконання індивідуального плану роботи та оцінює досягнуті результати. Соціальний супровід триває доти, доки особа або сім'я не набуде достатнього рівня самостійності у вирішенні власних проблем. Теоретичні та практичні засади ведення випадку детально розкрито у працях І. Трубавіної [31].

Наступною складовою є соціальна підтримка. Вона охоплює систему заходів, спрямованих на допомогу переселенцям у подоланні наслідків кризової ситуації. Соціальна підтримка може проявлятися у формі наставництва, посередництва, фасилітації, організації груп взаємодопомоги,

сприяння отриманню соціальних послуг та залучення до ресурсів громади. Її головна мета полягає у зміцненні здатності людини самостійно долати труднощі. Необхідність розвитку механізмів соціальної підтримки ВПО обґрунтовують Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27] та М. Соляник [55].

Важливе місце займає психологічна підтримка. Внутрішньо переміщені особи часто переживають втрату житла, роботи, соціальних зв'язків, близьких людей, тому потребують психологічної допомоги. Ця складова включає психологічне консультування, кризове втручання, психоемоційну підтримку, корекційну роботу, організацію груп підтримки та заходів із розвитку стресостійкості. Особлива увага приділяється дітям, особам похилого віку та людям, які пережили травматичні події. На важливості психологічної підтримки та подолання наслідків травматичного досвіду наголошують Г. Лазос [28], Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27].

Соціально-правова допомога є ще однією важливою складовою соціальної роботи. Вона передбачає інформування переселенців про їхні права та обов'язки, допомогу у відновленні документів, оформленні статусу ВПО, соціальних виплат, житлових субсидій, пенсій та інших державних гарантій. У разі потреби здійснюється представництво інтересів клієнта в державних установах або спрямування до спеціалістів із правової допомоги. Важливість соціально-правового захисту внутрішньо переміщених осіб обґрунтовують Д. Селіхов [54], Л. Литва, А. Козачкова, В. Покусай [30].

Соціально-економічна підтримка спрямована на покращення матеріального становища внутрішньо переміщених осіб. Вона включає сприяння в отриманні грошової допомоги, гуманітарної підтримки, забезпеченні житлом, а також підтримку підприємницьких ініціатив та економічної самостійності переселенців. На необхідності забезпечення економічної стабільності та соціального захисту ВПО наголошують М. Соляник [55] та Ю. Пелісьє [41].

Окремою складовою є соціально-трудова робота. Її метою є професійна адаптація внутрішньо переміщених осіб та їх інтеграція на ринок праці.

Соціальні працівники взаємодіють із службами зайнятості, роботодавцями та освітніми установами, сприяють працевлаштуванню, професійній перепідготовці, підвищенню кваліфікації та розвитку навичок самозайнятості. Значення соціально-трудової підтримки та професійної адаптації переселенців висвітлюють Ю. Пелісьє [41] і М. Соляник [55].

Соціально-педагогічна складова спрямована насамперед на підтримку дітей та сімей з дітьми. Вона передбачає консультування батьків, допомогу у вихованні дітей, контроль за забезпеченням права на освіту, сприяння адаптації дитини до нового колективу, проведення корекційно-розвивальної роботи та профілактику соціальних ризиків. Важливість соціально-педагогічної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб підкреслює І. Трубавіна [31].

Важливою складовою виступає соціальна профілактика. Її завданням є попередження виникнення або загострення соціальних проблем, профілактика девіантної поведінки, насильства, соціального сирітства, бездомності, конфліктів та інших негативних явищ, які можуть виникати внаслідок вимушеного переселення. Значення профілактичної роботи у системі соціальної підтримки ВПО розкривають Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27] та І. Трубавіна [31].

Соціальна реабілітація спрямована на відновлення порушених соціальних функцій особистості, повернення людини до активної участі в суспільному житті та подолання наслідків пережитих кризових подій. Вона може включати психологічну, соціальну, професійну та культурну реабілітацію. Необхідність комплексної реабілітації внутрішньо переміщених осіб обґрунтовують Г. Лазос [28], Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27].

Важливим компонентом сучасної соціальної роботи є соціальна інтеграція. Її метою є включення внутрішньо переміщених осіб до життя приймаючої громади, формування нових соціальних зв'язків, розвиток громадянської активності, участі в культурному та суспільному житті. Саме інтеграція є кінцевим результатом успішної адаптації переселенців до нових

умов життя. Питання соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб висвітлюють О. Малиновська [34], М. Соляник [55] та Ю. Пелісьє [41].

Таким чином, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами складається з комплексу взаємопов'язаних компонентів: соціальної діагностики, консультування, соціального супроводу, соціальної підтримки, психологічної, правової, соціально-економічної, соціально-трудової та соціально-педагогічної допомоги, соціальної профілактики, реабілітації та інтеграції. Лише їх комплексне поєднання дозволяє забезпечити ефективне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, сприяти їх адаптації та відновленню повноцінної життєдіяльності в нових соціальних умовах. Комплексний характер соціальної роботи з ВПО підкреслюють Т. Семігіна, Н. Гусак, С. Трухан [27], І. Трубавіна [31], Ю. Пелісьє [41].

Важливим аспектом дослідження є аналіз основних напрямів практичної соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Ю. Пелісьє виокремлює низку взаємопов'язаних напрямів діяльності, серед яких соціальний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-правовий, медико-соціальний, соціально-економічний, матеріальний, соціально-інформаційний та соціально-трудовий [41]. Кожен із них спрямований на задоволення певних потреб переселенців та забезпечення їхньої успішної адаптації до нових умов життя.

Соціальний напрям є одним із базових у роботі з внутрішньо переміщеними особами та реалізується у співпраці з різними державними структурами, зокрема органами соціального захисту населення та Пенсійним фондом. Його зміст охоплює надання соціальних консультацій, проведення соціальної діагностики, визначення осіб і сімей, які потребують першочергової допомоги, а також організацію заходів соціальної реабілітації як у стаціонарних, так і в нестаціонарних формах. У межах цього напрямку здійснюється допомога в оформленні пенсій, соціальних виплат та інших видів державної підтримки. Соціальний напрям роботи з внутрішньо переміщеними особами детально характеризує Ю. Пелісьє [41].

Важливим завданням соціального напрямку є розвиток взаємопідтримки серед переселенців шляхом створення груп самодопомоги та взаємопомоги. Значна увага приділяється профілактиці девіантної поведінки серед внутрішньо переміщених осіб та членів їхніх сімей, а також організації культурно-дозвіллевих заходів для осіб похилого віку та людей з інвалідністю. Крім того, соціальна робота спрямовується на попередження бездомності шляхом сприяння у забезпеченні тимчасовим або постійним житлом, поселенні до гуртожитків, влаштуванні до спеціалізованих установ соціального захисту, а також на профілактику дитячої бездоглядності та безпритульності. До цього напрямку належить і сприяння у поверненні втраченого майна або отриманні компенсацій, а також координація діяльності державних і громадських організацій, які надають допомогу внутрішньо переміщеним особам. Необхідність такої багатопланової соціальної підтримки обґрунтовують Ю. Пелісьє [41], Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27].

Соціально-психологічний напрям реалізується у взаємодії із закладами освіти та установами охорони здоров'я. Його основна мета полягає у підтримці психологічного благополуччя переселенців та подоланні наслідків пережитих психотравмувальних подій. У межах цього напрямку здійснюється психологічне консультування, психодіагностика, психологічна корекція та сприяння соціальній адаптації особистості в нових умовах життя. Значення соціально-психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб висвітлюють Г. Лазос [28], Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27].

Особливе значення має надання допомоги людям, які перебувають у кризовому стані або переживають прояви посттравматичного стресового розладу. Для цього використовуються технології кризового консультування, психопрофілактичні заходи, психологічні тренінги, навчання методам саморегуляції та аутотренінгу. Крім того, у межах соціально-психологічної роботи здійснюється професійне консультування та психологічна підтримка осіб, які змушені змінювати професію або освоювати нові види діяльності. На

важливості кризового втручання та психологічної реабілітації наголошують Г. Лазос [28] та М. Соляник [55].

Соціально-педагогічний напрям передбачає співпрацю соціальних працівників із закладами освіти, охорони здоров'я та правоохоронними органами. Його зміст охоплює консультування батьків з питань сімейного виховання, організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками, а також надання корекційної допомоги дітям, які мають труднощі у розвитку чи поведінці. Значення соціально-педагогічної підтримки дітей та сімей внутрішньо переміщених осіб підкреслює І. Трубавіна [31].

Важливим завданням є підтримка дітей та підлітків, які стикаються з труднощами у навчанні, адаптації до нового колективу або переживають наслідки психотравмувальних подій. Соціальні працівники здійснюють контроль за забезпеченням права дітей переселенців на освіту, сприяють їхньому зарахуванню до закладів освіти та створенню сприятливих умов для навчання. До цього напрямку також належить профорієнтаційна робота, професійне консультування молоді та сприяння здобуттю професійної освіти. Ю. Пелісьє [41] відносить зазначені види діяльності до соціально-педагогічного напрямку роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Соціально-правовий напрям обумовлений необхідністю захисту законних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Його реалізація відбувається у співпраці з правоохоронними органами, судами, центрами безоплатної правової допомоги та іншими установами правового спрямування. Основними формами роботи є надання правової інформації, роз'яснення чинного законодавства, консультування щодо прав і обов'язків внутрішньо переміщених осіб, допомога в оформленні документів, представництво інтересів клієнтів та сприяння захисту їхніх прав у разі виникнення правових спорів. Д. Селіхов [54], а також Л. Литва, А. Козачкова, В. Покусай [30] наголошують на важливості соціально-правової підтримки як одного з ключових напрямів соціальної роботи з ВПО.

Медико-соціальний напрям реалізується у взаємодії із закладами охорони здоров'я та спрямований на збереження і зміцнення здоров'я внутрішньо переміщених осіб. У межах цього напрямку здійснюється медико-соціальне консультування, надання долікарської допомоги, сприяння проходженню профілактичних оглядів та диспансеризації. Ю. Пелісьє [41] розглядає медико-соціальну допомогу як важливу складову комплексної підтримки переселенців.

Важливою складовою є контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм у місцях проживання переселенців, виявлення осіб із хронічними захворюваннями або обмеженою працездатністю та організація для них спеціалізованої медичної допомоги. За потреби соціальні працівники сприяють отриманню медикаментів, медичних засобів, фінансової допомоги на лікування або направленню до спеціалізованих медичних установ. Значна увага приділяється також соціально-психіатричній допомозі та підтримці осіб із психічними розладами чи наслідками важких психологічних травм. На необхідності медико-соціальної та психосоціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб акцентують увагу Г. Лазос [28] та М. Соляник [55].

Соціально-економічний напрям спрямований на підвищення рівня матеріального благополуччя внутрішньо переміщених осіб та формування їхньої економічної самостійності. У межах цього напрямку здійснюється консультування з питань соціально-економічного забезпечення, отримання державної підтримки, користування соціальними гарантіями та програмами допомоги. Ю. Пелісьє [41] визначає соціально-економічну підтримку як один із базових напрямів роботи з ВПО.

Важливим завданням є сприяння підвищенню рівня доходів переселенців шляхом розвитку навичок самозабезпечення, підтримки підприємницьких ініціатив, залучення до програм перекваліфікації та професійного навчання. Соціально-економічна робота спрямовується на створення умов, за яких внутрішньо переміщені особи можуть відновити власну економічну незалежність та забезпечити стабільний рівень життя для себе і своїх сімей.

Необхідність розвитку економічної самостійності переселенців підкреслюють М. Соляник [55] та Ю. Пелісьє [41].

Отже, практична соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами характеризується комплексним характером і охоплює широкий спектр напрямів діяльності. Їх реалізація забезпечує всебічну підтримку переселенців, сприяє подоланню наслідків вимушеного переміщення, захисту прав людини, відновленню соціального функціонування та успішній інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади. Комплексність та багатовекторність соціальної роботи з ВПО відзначають Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27], І. Трубавіна [31], Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55].

Матеріальний напрям соціальної роботи реалізується у тісній співпраці з громадськими, благодійними та волонтерськими організаціями й спрямований на задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб. У межах цього напрямку здійснюється забезпечення переселенців продуктами харчування, одягом, взуттям, засобами особистої гігієни та іншими речами першої необхідності. Крім того, внутрішньо переміщеним особам надається різноманітна натуральна допомога, зокрема медикаменти, товари медичного призначення, дитячі речі, паливо, будівельні матеріали для ремонту житла та інші ресурси, необхідні для забезпечення належних умов проживання та життєдіяльності. Ю. Пелісьє [41] розглядає матеріальну підтримку як один із ключових напрямів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Соціально-інформаційний напрям передбачає організацію інформаційної підтримки внутрішньо переміщених осіб та реалізується у взаємодії із засобами масової інформації, державними установами, громадськими організаціями та інформаційними платформами. Його зміст полягає в інформуванні переселенців про діяльність соціальних служб, порядок отримання соціальних послуг, державних виплат та інших видів підтримки. Водночас здійснюється збір, аналіз і систематизація інформації про потреби внутрішньо переміщених осіб, що дозволяє підвищити ефективність соціальної роботи та забезпечити адресність допомоги. Важливим завданням

цього напрямку є також інформування громадськості про проблеми переселенців, формування позитивного ставлення до них у суспільстві та сприяння розвитку стійких соціальних зв'язків між ВПО та приймаючими громадами. Окреме значення має забезпечення об'єктивного й неупередженого висвітлення проблем внутрішньо переміщених осіб у засобах масової інформації. Ю. Пелісьє [41] підкреслює, що інформаційна підтримка є важливою умовою успішної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нове соціальне середовище.

Соціально-трудоий напрям орієнтований на відновлення економічної активності переселенців та реалізується у співпраці зі службами зайнятості, роботодавцями, закладами професійної освіти та центрами кар'єрного розвитку. У межах цього напрямку внутрішньо переміщеним особам надається допомога у працевлаштуванні, пошуку основного або додаткового місця роботи, професійній підготовці та перепідготовці, підвищенні кваліфікації, а також відкритті власної справи. Особлива увага приділяється розвитку професійного потенціалу людини та її конкурентоспроможності на ринку праці. Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55] наголошують на важливості професійної адаптації та трудової інтеграції внутрішньо переміщених осіб як необхідної умови їхньої соціально-економічної стабільності.

Аналіз представлених напрямів практичної роботи з внутрішньо переміщеними особами дозволив на основі наукових праць Н. Гусак, Т. Семигіної, С. Трухан [27], О. Макарової [13] та І. Трубавіної [31] виокремити основні функції соціального працівника в процесі надання допомоги цій категорії населення.

Однією з провідних є діагностична функція, яка полягає у вивченні особливостей життєвої ситуації внутрішньо переміщених осіб, аналізі впливу соціального середовища на їхнє становище та визначенні основних проблем і потреб. Результатом такої діяльності є формування так званого соціального діагнозу, який стає основою для подальшого планування роботи. Н. Гусак, Т.

Семигіна, С. Трухан [27] та І. Трубавіна [31] розглядають діагностичну функцію як одну з базових у діяльності соціального працівника.

Тісно пов'язана з нею прогностична функція, що передбачає прогнозування подальшого розвитку життєвої ситуації клієнта, визначення можливих наслідків впливу соціальних інститутів на його становище та розроблення моделі подальшої соціальної поведінки й адаптації. Значення прогностичної функції у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами висвітлюють Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27] та О. Макарова [13].

Важливе місце посідає попереджувально-профілактична або соціально-терапевтична функція. Її зміст полягає у використанні соціально-правових, психологічних, педагогічних, медичних та інших механізмів для запобігання виникненню негативних явищ і подолання вже наявних проблем. У межах цієї функції організовується соціально-побутова, психолого-педагогічна, медична та юридична допомога переселенцям, а також забезпечується захист прав дітей, молоді, жінок і сімей. Водночас діяльність соціального працівника спрямовується не лише на подолання існуючих труднощів, а й на профілактику можливих негативних наслідків вимушеного переселення. Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27] та І. Трубавіна [31] наголошують на профілактичному характері соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Правозахисна функція передбачає застосування чинного законодавства для захисту прав і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Соціальний працівник допомагає клієнтам реалізовувати свої права, отримувати передбачені законом соціальні гарантії та захищати власні інтереси в разі виникнення правових проблем. Важливість правозахисної функції у роботі з ВПО підкреслюють Д. Селіхов [54] та Л. Литва, А. Козачкова, В. Покусай [30].

Соціально-педагогічна функція спрямована на виявлення освітніх, культурних та соціальних потреб переселенців, організацію їхньої участі в

різних видах діяльності та залучення до роботи з ними освітніх, культурних, спортивних, громадських і творчих організацій. У межах цієї функції здійснюється підтримка процесів виховання, навчання та соціалізації дітей і молоді. Значення соціально-педагогічної функції розкриває І. Трубавіна [31].

Соціально-психологічна функція охоплює надання психологічної допомоги, консультування, психокорекційну роботу, сприяння соціальній адаптації та реабілітації внутрішньо переміщених осіб і членів їхніх сімей. Особлива увага приділяється відновленню емоційної рівноваги, подоланню наслідків стресу та зміцненню психологічної стійкості. На важливості соціально-психологічної підтримки переселенців акцентують увагу Г. Лазос [28], Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27].

Соціально-медична функція полягає в організації профілактичної роботи щодо збереження здоров'я переселенців, формуванні навичок здорового способу життя, ознайомленні з правилами надання першої медичної допомоги, дотримання санітарно-гігієнічних норм та культури харчування. Вона також передбачає сприяння плануванню сім'ї, організацію трудотерапії та реалізацію заходів зі зміцнення фізичного й психічного здоров'я населення. І. Трубавіна [31] розглядає соціально-медичну функцію як важливий напрям професійної діяльності соціального працівника у роботі з внутрішньо переміщеними особами.

Соціально-побутова функція спрямована на покращення умов проживання внутрішньо переміщених осіб та організацію їхнього повсякденного життя. Вона включає допомогу в забезпеченні житлом, облаштуванні побуту, отриманні необхідних товарів і послуг для нормальної життєдіяльності. І. Трубавіна [31] наголошує, що соціально-побутова підтримка є важливою умовою стабілізації життєвої ситуації внутрішньо переміщених осіб та їхньої успішної адаптації до нових умов проживання.

Комунікативна функція забезпечує встановлення та підтримку соціальних контактів, налагодження обміну інформацією між різними суб'єктами соціальної роботи, залучення державних установ, громадських

організацій та інших інституцій до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. Значення комунікативної функції у процесі соціальної підтримки переселенців підкреслюють Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27].

Організаційна функція пов'язана з координацією діяльності соціальних служб, установ і організацій, які працюють із переселенцями. Соціальний працівник організовує взаємодію між різними суб'єктами соціальної підтримки, залучає ресурси громади та спрямовує діяльність соціальних інституцій на забезпечення внутрішньо переміщених осіб необхідними послугами та видами допомоги. Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27] розглядають організаційну функцію як одну з ключових складових професійної діяльності соціального працівника.

Таким чином, функціональна діяльність соціального працівника у роботі з внутрішньо переміщеними особами є багатогранною та комплексною. Вона охоплює діагностику, прогнозування, профілактику, правовий захист, психологічну, педагогічну, медичну, побутову та організаційну підтримку, що забезпечує ефективне вирішення проблем переселенців та сприяє їхній успішній адаптації в новому соціальному середовищі. Комплексний характер функцій соціального працівника у роботі з ВПО обґрунтовують Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27], О. Макарова [13] та І. Трубавіна [31].

На основі проаналізованих напрямів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами О. Макарова [13] та І. Трубавіна [31] виокремлюють дві основні групи форм соціальної роботи з цією категорією населення – класичні (формальні) та некласичні (неформальні).

До класичних форм належать традиційні види соціальної підтримки, соціальних послуг і технологій соціальної роботи, які застосовуються щодо різних категорій громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах. Такі форми не залежать від специфіки проблем конкретної категорії населення та становлять основу державної системи соціального захисту. Вони охоплюють гарантований законодавством перелік соціальних послуг, матеріальної допомоги та заходів підтримки, які надаються малозабезпеченим

сім'ям, особам похилого віку, людям з інвалідністю, дітям, сім'ям у кризових ситуаціях та внутрішньо переміщеним особам. Класичні форми соціальної роботи забезпечують реалізацію державних гарантій соціального захисту та доступ до базових соціальних послуг усім категоріям населення, які потребують підтримки. І. Трубавіна [31] розглядає класичні форми соціальної роботи як основу соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, а О. Макарова [13] підкреслює їхню універсальність щодо різних категорій клієнтів соціальної роботи.

Некласичні або неформальні форми соціальної роботи являють собою сукупність спеціалізованих технологій, спрямованих на соціальну адаптацію та реабілітацію окремих осіб, сімей і соціальних груп. Вони передбачають використання сучасних методів соціальної діагностики, поглибленого вивчення особистості клієнта, його сімейного оточення та соціального середовища. Основою таких форм роботи є поєднання соціальних, психологічних і терапевтичних підходів, що дозволяє комплексно впливати на процес подолання наслідків кризових ситуацій. До неформальних форм належать різноманітні програми психологічної підтримки, групи взаємодопомоги, тренінгові технології, арттерапевтичні практики, програми соціальної адаптації та інші інноваційні методики. Попри їхню високу ефективність, такі форми роботи поки що перебувають на етапі активного впровадження в діяльність соціальних служб та органів соціального захисту населення, зокрема у сфері роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями. О. Макарова [13] розглядає неформальні форми соціальної роботи як перспективний напрям удосконалення підтримки внутрішньо переміщених осіб, а І. Трубавіна [31] підкреслює їхню роль у процесах соціальної адаптації та реабілітації.

З огляду на масштаби внутрішнього переміщення населення, питання соціального захисту та адаптації внутрішньо переміщених осіб сьогодні належить до найактуальніших соціальних проблем українського суспільства. Саме тому державою було сформовано нормативно-правову базу, яка

регламентує порядок надання допомоги та захисту прав цієї категорії громадян. На важливості державного регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб наголошують Д. Селіхов [54], Л. Литва, А. Козачкова, В. Покусай [30].

Одним із ключових документів є Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р. «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який визначає правовий статус внутрішньо переміщених осіб та встановлює державні гарантії щодо забезпечення їхніх прав, свобод і законних інтересів. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [44] є базовим нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту ВПО.

Важливе значення має Постанова КМУ № 509 від 01.10.2014 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», якою врегульовано порядок взяття на облік внутрішньо переміщених осіб та механізм оформлення відповідної довідки, що підтверджує їхній статус. Значення цього нормативного документа для організації державної підтримки внутрішньо переміщених осіб визначається положеннями Постанови Кабінету Міністрів України № 509 [23].

Соціальну підтримку переселенців також регламентує Постанова КМУ № 505 від 01.10.2014 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, зокрема, на оплату житлово-комунальних послуг». Цей нормативний акт визначає порядок призначення та виплати адресної грошової допомоги, спрямованої на часткове відшкодування витрат на проживання та оплату житлово-комунальних послуг. Порядок надання такої допомоги регламентується Постановою Кабінету Міністрів України № 505 [22].

Важливим етапом розвитку державної політики щодо підтримки переселенців стало ухвалення Постанови КМУ № 1094 від 16 грудня 2015 р. «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення

антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року». Метою цієї програми було розв'язання основних соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб, зменшення соціальної напруженості серед населення, а також сприяння інтеграції та адаптації переселенців у нових громадах. Основні положення державної політики у цій сфері визначалися Постановою Кабінету Міністрів України № 1094 [21].

До найбільш важливих видів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами належать соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальна корекція та соціальна терапія. Їх застосування забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем людини, врахування її потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій та індивідуальних особливостей. Ці види роботи спрямовані на створення сприятливих соціальних умов, які дозволяють активізувати внутрішні ресурси особистості, підвищити її адаптаційні можливості та сприяти подоланню складних життєвих обставин. І. Трубавіна [31], Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27] розглядають зазначені види діяльності як основу комплексної соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

На сьогодні внутрішньо переміщеним особам надається широкий спектр послуг, серед яких медичні, юридичні, адміністративні, соціально-психологічні, інформаційні та соціально-педагогічні. Основною метою таких послуг є забезпечення належного рівня життєдіяльності переселенців, сприяння їхній соціальній адаптації, інтеграції в нові громади та відновленню соціального функціонування. Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55] наголошують на необхідності комплексного надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам відповідно до їхніх потреб.

Водночас система підтримки внутрішньо переміщених осіб продовжує активно розвиватися. Приймаються нові нормативно-правові акти, створюються спеціалізовані організації та програми підтримки, розширюється мережа соціальних служб, відкриваються нові робочі місця для фахівців соціальної сфери, здійснюється професійна перепідготовка кадрів. Значного

розвитку набувають волонтерський рух, благодійна діяльність та міжнародне партнерство у сфері допомоги переселенцям. Розвиток системи соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб відображено у працях М. Соляник [55], О. Макарової [13] та Ю. Пелісьє [41].

Таким чином, в Україні відбувається поступове формування цілісної системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, що свідчить про процес інституціоналізації підтримки цієї категорії населення. Така система охоплює нормативно-правове забезпечення, діяльність державних і недержавних організацій, розвиток соціальних послуг та впровадження сучасних технологій соціальної роботи, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя, соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у суспільство. Процеси становлення системи соціального захисту ВПО аналізують О. Макарова [13], І. Трубавіна [31], М. Соляник [55].

Таким чином, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та членами їхніх сімей є комплексною системою заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту, підтримки та супроводу цієї категорії населення. Її основною метою виступає створення умов для успішної адаптації переселенців до нового соціального середовища, відновлення їхнього соціального функціонування, зміцнення адаптаційних можливостей особистості та сім'ї, а також забезпечення реалізації їхніх законних прав і свобод. Важливим завданням соціальної роботи є розвиток здатності внутрішньо переміщених осіб до самостійного вирішення життєвих проблем, активізація внутрішніх ресурсів, формування навичок самоорганізації та самодопомоги, налагодження стійких соціальних зв'язків у новій громаді. Особливого значення набуває підтримка позитивної соціалізації дітей, молоді та дорослих членів сімей внутрішньо переміщених осіб, сприяння їхній інтеграції в суспільство та повноцінній участі в громадському житті. Комплексний характер соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами обґрунтовують І. Трубавіна [31], Ю. Пелісьє [41], М. Соляник [55], Н. Гусак, Т. Семигіна, С. Трухан [27].

Проведений аналіз сучасної ситуації в Україні свідчить про те, що одним із пріоритетних напрямів державної соціальної політики щодо внутрішньо переміщених осіб має залишатися забезпечення їхньої соціальної адаптації та соціально-економічної інтеграції. Ефективність цього процесу значною мірою визначається наявністю сучасної нормативно-правової бази, розвиненої системи соціальних послуг, впровадженням інноваційних технологій і методик соціальної роботи, доступністю необхідних ресурсів для їх практичної реалізації, а також рівнем міжвідомчої взаємодії державних органів, територіальних громад, громадських організацій та міжнародних партнерів. Водночас успішність інтеграційних процесів безпосередньо залежить від професійної компетентності соціальних працівників та інших фахівців, які працюють із внутрішньо переміщеними особами. М. Соляник [55], О. Макарова [13] та Ю. Пелісьє [41] наголошують на необхідності забезпечення комплексної соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

У зв'язку з масштабами внутрішнього переміщення населення, складністю та різноманітністю проблем, з якими стикаються переселенці, особливої актуальності набуває питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Необхідність здійснення невідкладної, комплексної та довготривалої соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами висуває нові вимоги до змісту підготовки фахівців соціальної сфери у закладах вищої освіти. Майбутні соціальні працівники повинні володіти сучасними технологіями соціальної роботи, навичками кризового втручання, ведення випадку, соціального консультування, медіації, міжвідомчої взаємодії та роботи в мультидисциплінарних командах. Важливими складовими їхньої професійної компетентності мають бути знання особливостей адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, уміння працювати з наслідками психологічних травм, організовувати соціальну підтримку та мобілізувати ресурси громади для вирішення проблем переселенців. На важливості

професійної підготовки фахівців соціальної сфери акцентують увагу Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27], І. Трубавіна [31].

Отже, сучасна система соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами потребує постійного вдосконалення, розвитку кадрового потенціалу та впровадження інноваційних підходів до надання соціальних послуг. Лише за умови поєднання ефективної державної політики, професійної діяльності соціальних працівників, активної участі громад та використання сучасних соціальних технологій можна забезпечити успішну адаптацію, соціальну інтеграцію та підвищення якості життя внутрішньо переміщених осіб в Україні. Перспективи розвитку системи соціальної роботи з ВПО висвітлюють О. Макарова [13], М. Соляник [55], І. Трубавіна [31].

1.3. Суб'єкти надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам

На сучасному етапі підтримка внутрішньо переміщених осіб здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях. Соціальне обслуговування ВПО стало одним із пріоритетних напрямів системи соціального захисту населення не лише в Україні, а й у багатьох країнах Європейського Союзу, які беруть участь у подоланні наслідків гуманітарної кризи, спричиненої війною. Значення міжнародної та національної співпраці у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [27].

Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [27] зазначають, що до надання допомоги внутрішньо переміщеним особам залучена значна кількість державних, міжнародних і громадських інституцій. Серед них важливу роль відіграють Міністерство соціальної політики України, Міжнародна організація з міграції, Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Україні, представництво ЮНІСЕФ в Україні, Агенція ООН у справах біженців, Офіс ООН з координації

гуманітарних питань, міжнародна гуманітарна організація «Action Against Hunger», благодійний фонд «Карітас», а також регіональні координаційні та гуманітарні штаби підтримки переселенців.

Важливим прикладом міжсекторальної взаємодії є діяльність проекту «Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям», створеного за ініціативи громадських організацій. Центр об'єднує понад десять організацій та здійснює комплексну підтримку внутрішньо переміщених осіб. Основними напрямками його діяльності є надання правової та юридичної допомоги, консультування з питань працевлаштування та пошуку тимчасового житла, участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, координація взаємодії між установами та організаціями, які працюють із переселенцями, а також сприяння співпраці між громадськістю та органами влади для вирішення актуальних проблем ВПО. Крім того, центр організовує гуманітарну підтримку, забезпечуючи людей продуктами харчування, одягом, медикаментами та іншими предметами першої необхідності. Діяльність громадських організацій у системі підтримки внутрішньо переміщених осіб висвітлює О. Давліканова [11].

Прикладом успішної роботи у сфері підтримки сімей є діяльність благодійної організації «СОС Дитячі містечка в Україні», яка реалізує програми допомоги родинам, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок бойових дій. Робота організації спрямована на підтримку дітей та батьків, подолання наслідків кризових ситуацій і створення умов для відновлення сімейного благополуччя. Досвід діяльності цієї організації у контексті допомоги внутрішньо переміщеним особам наводить О. Давліканова [11].

Значну роль у підтримці внутрішньо переміщених осіб відіграє волонтерський рух. Волонтери як в Україні, так і за її межами здійснюють масштабну діяльність зі збору фінансових ресурсів, продуктів харчування, засобів гігієни, медикаментів та інших необхідних речей. Вони беруть активну участь в евакуації населення з небезпечних територій, допомагають у

ліквідації наслідків руйнувань, спричинених воєнними діями, та долучаються до відновлення звільнених населених пунктів. Важливим напрямом їхньої діяльності є функціонування гарячих телефонних ліній, де надаються інформаційні, психологічні та консультативні послуги переселенцям і постраждалим від війни особам. Значення волонтерського руху у забезпеченні підтримки внутрішньо переміщених осіб підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [27], а також О. Давліканова [11].

Н. Романова та Я. Шевченко [26] наголошують на особливому значенні територіальної громади як одного з ключових суб'єктів підтримки внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальна громада являє собою сукупність жителів, які постійно проживають у межах певного населеного пункту, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають спільний адміністративний центр [26]. Саме громада створює умови для соціальної інтеграції переселенців, забезпечує доступ до місцевих ресурсів і сприяє формуванню соціальної згуртованості.

Вагомий внесок у підтримку внутрішньо переміщених осіб здійснюють міжнародні організації, діяльність яких охоплює моніторинг кількості переселенців та біженців, вивчення їхніх потреб, а також надання різноманітних видів допомоги. Зокрема, Агенція ООН у справах біженців забезпечує переселенців тимчасовим житлом і притулками, надає фінансову, соціальну, медичну, правову та консультативну підтримку, проводить підготовку спеціалістів, які працюють із внутрішньо переміщеними особами, а також бере участь у відновленні та ремонті пошкодженого житла. Діяльність міжнародних організацій у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб висвітлює О. Давліканова [12].

Окреме місце в системі підтримки займають державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. За інформацією Міністерства соціальної політики України, у перші тижні функціонування платформи є-Допомога було акумульовано понад 109 500 гривень благодійних

внесків, а допомогу отримали 258 сімей. Завдяки цій платформі переселенці отримали можливість самостійно придбавати необхідні товари відповідно до власних потреб. Варто зазначити, що цей механізм підтримки став одним із нових інструментів адресної допомоги та продовжує розвиватися. Особливості реалізації державних програм підтримки внутрішньо переміщених осіб аналізує О. Давліканова [12].

Важливим кроком у спрощенні доступу до державних послуг стало запровадження можливості оформлення статусу внутрішньо переміщеної особи та подання заявки на отримання фінансової допомоги через застосунок Дія. Починаючи з квітня 2022 року, громадяни можуть скористатися електронним сервісом для подання відповідної заяви без необхідності особистого звернення до державних установ. Розвиток цифрових сервісів для внутрішньо переміщених осіб розглядає О. Давліканова [12].

Крім того, в Україні реалізується комплексна програма підтримки громадян, які були змушені залишити місце свого проживання через бойові дії. Основними складовими цієї програми є надання грошової допомоги, сприяння забезпеченню житлом та підтримка у працевлаштуванні. Як зазначають Я. Кріт та О. Коломієць [10], для отримання допомоги внутрішньо переміщена особа повинна подати відповідну заяву із зазначенням персональних даних, інформації про дату народження, попереднє та нове місце проживання, контактних відомостей, банківських реквізитів, реєстраційного номера облікової картки платника податків, а також інформації про дітей, які перемістилися разом із заявником.

Таким чином, сучасна система підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні ґрунтується на поєднанні зусиль державних органів, територіальних громад, міжнародних організацій, благодійних фондів і волонтерських об'єднань. Комплексний характер такої взаємодії дозволяє забезпечувати переселенців необхідними соціальними, правовими, психологічними, гуманітарними та матеріальними послугами, сприяючи їхній успішній адаптації та інтеграції в нових умовах життя. На необхідності міжсекторальної

взаємодії та комплексного підходу до підтримки внутрішньо переміщених осіб наголошують Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [27], Н. Романова, Я. Шевченко [26], О. Давліканова [12].

Оскільки І. Літяги та Л. Мельник у Вашому списку немає, цей фрагмент краще прив'язати до авторів, які реально є у списку та досліджують сучасні підходи до соціальної роботи з ВПО.

Можна оформити так:

О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6] звертають увагу на появу у 2022 році нових практик підтримки внутрішньо переміщених осіб, які раніше не були характерними для української системи соціальної роботи. Однією з таких практик стало залучення закладів освіти до організації тимчасового проживання переселенців та надання їм соціальної підтримки. Відповідно до міжнародного досвіду функціонування освітніх установ в умовах воєнних конфліктів, школи можуть виконувати роль центрів соціальної допомоги для сімей з дітьми. У таких умовах на педагогічних працівників покладаються додаткові завдання щодо забезпечення фізичної безпеки дітей, підтримання їхнього емоційного благополуччя, надання психологічної підтримки батькам і створення безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Водночас для України така практика стала принципово новою, оскільки під час подій 2014–2017 років заклади освіти фактично не використовувалися як місця тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб. Новим явищем для державної системи соціального захисту стало також організоване забезпечення гуманітарною допомогою населення окупованих територій, проведення евакуаційних заходів із зон активних бойових дій та надання підтримки громадам після їх звільнення. Якщо раніше подібні заходи не мали системного характеру, то нині вони координуються на державному рівні за активної участі волонтерських організацій, громадських ініціатив та військових підрозділів. Така діяльність спрямована на забезпечення прав людини, захист життя і здоров'я громадян та реалізацію принципів

україноцентризму як основи суспільної солідарності в умовах війни. У зв'язку з цим коло суб'єктів соціальної роботи суттєво розширилося та виходить за межі переліку установ і організацій, визначених чинним законодавством. Подібні тенденції розвитку соціальної роботи в умовах воєнного стану висвітлюють Ю. Сахарук [53] та О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга, В. Нікітіна [6].

Отже, сучасна практика роботи з внутрішньо переміщеними особами свідчить про використання комплексної системи підходів до організації соціальної підтримки населення в різних умовах: у приймаючих громадах, на тимчасово окупованих територіях, під час евакуаційних заходів, а також на деокупованих територіях. Як зазначають О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6], надання соціальних послуг здійснюється на основі поєднання кризового втручання, концепції допомоги для самодопомоги, проблемно орієнтованого підходу, принципів україноцентризму та захисту прав людини. Крім того, важливу роль відіграють організаційний, ресурсний, родинноцентричний, комплексний, системний, цифровий та інтеграційний підходи. Саме вони визначають сучасні напрями розвитку соціальної роботи та формують цілісну систему підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Розглядаючи структуру цієї системи, В. Попович, Т. Новак та С. Щербина [43] виокремлюють низку взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують її ефективне функціонування.

Першим є системотвірний або цільовий компонент, що визначає загальну мету соціальної роботи. Його зміст полягає у створенні необхідних соціальних умов для реалізації прав людини в умовах війни, вимушеного переселення та соціальних змін. В. Попович, Т. Новак та С. Щербина [43] розглядають цільовий компонент як основу функціонування системи соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Наступним виступає діагностичний компонент, який передбачає виявлення та оцінювання потреб внутрішньо переміщених осіб різних вікових категорій, сімей з дітьми, осіб похилого віку та інших вразливих груп

населення. Таку діяльність здійснюють центри соціальних служб та органи соціального захисту населення шляхом проведення комплексного оцінювання життєвої ситуації клієнтів. Значення діагностичного компонента у системі соціальної роботи з ВПО підкреслюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Важливе значення має мотиваційний компонент. Його основним завданням є формування готовності внутрішньо переміщених осіб до співпраці із соціальними службами та отримання не лише матеріальної допомоги, а й соціальних послуг, які сприяють довгостроковому вирішенню проблем. Особлива увага приділяється розвитку навичок самодопомоги, активізації внутрішніх ресурсів особистості та формуванню відповідальності за власне життя. У цьому контексті актуальним є принцип, згідно з яким людині необхідно не лише надати допомогу, а й навчити самостійно долати життєві труднощі. Важливу роль також відіграє соціальна реклама, яка популяризує можливості соціальних послуг та мотивує людей звертатися по професійну підтримку. Необхідність активізації внутрішніх ресурсів клієнта обґрунтовують О. Купенко [27] та М. Соляник [55].

Орієнтувальний компонент пов'язаний із формуванням особливої етики взаємодії з внутрішньо переміщеними особами, які нерідко перебувають у стані психологічного стресу через пережиті обстріли, втрати та вимушене переселення. У його межах особливого значення набувають принципи поваги до людської гідності, україноцентризму та національної єдності, що сприяють згуртуванню суспільства та підтримці переселенців. Значення цих принципів у соціальній роботі розкривають О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6] та Ю. Сахарук [53].

Прогностичний компонент передбачає розроблення довгострокових програм підтримки внутрішньо переміщених осіб на рівні громади з урахуванням актуальних тенденцій, проблем і потреб переселенців. Крім того, він охоплює планування індивідуальної роботи з конкретними клієнтами в межах технології ведення випадку та діяльності мультидисциплінарних

команд. Значення прогнозування та планування соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами підкреслюють В. Попович, Т. Новак та С. Щербина [43], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Змістовий компонент відображає основні напрями надання соціальних послуг. До них належать кризове втручання, ведення випадку різного рівня складності, менеджмент соціальних послуг, соціальне обслуговування, соціальний супровід, профілактична робота та інші форми підтримки внутрішньо переміщених осіб. Основні напрями надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам розкривають Ю. Пелісьє [41], М. Соляник [55] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Операційний компонент охоплює сукупність технологій, методів і практичних інструментів соціальної роботи. Серед них особливе місце займають технології кризового втручання, орієнтована на завдання модель роботи, методики допомоги для самодопомоги, психологічної та педагогічної підтримки, організація груп взаємодопомоги і підтримки, програми зміцнення сім'ї, соціального загартування та розвитку життєстійкості. Важливість використання сучасних технологій соціальної роботи обґрунтовують О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6], О. Купенко [27] та Ю. Сахарук [53].

Завершальним елементом системи виступає контрольо-корекційний компонент. Його призначення полягає у здійсненні моніторингу якості життя внутрішньо переміщених осіб, оцінюванні результативності наданих соціальних послуг, контролі за дотриманням прав переселенців та своєчасному внесенні змін до програм підтримки. Основними показниками успішності соціальної роботи є здатність сім'ї або окремої особи самостійно вирішувати власні проблеми, виконувати свої соціальні функції та успішно адаптуватися до нового соціального середовища. Значення оцінювання результативності соціальної роботи та корекції програм підтримки висвітлюють В. Попович, Т. Новак та С. Щербина [43].

Таким чином, сучасна система соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами характеризується комплексністю, міжвідомчою взаємодією та багаторівневим характером підтримки. Вона поєднує діяльність державних установ, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, громадських і волонтерських організацій, міжнародних партнерів та самих громад, забезпечуючи реалізацію прав переселенців, їхню соціальну адаптацію та інтеграцію в нових умовах життя. Комплексний характер системи соціальної підтримки ВПО підкреслюють О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6], Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55].

На сучасному етапі підтримка внутрішньо переміщених осіб здійснюється на всіх рівнях суспільного життя – державному, регіональному, місцевому та міжнародному. Сформувалася цілісна система допомоги внутрішньо переміщеним особам, до якої входять державні органи влади, органи місцевого самоврядування та територіальні громади, громадські й благодійні організації, волонтерські об'єднання, соціально відповідальний бізнес, міжнародні гуманітарні структури та активні громадяни. Саме взаємодія цих суб'єктів забезпечує комплексне реагування на потреби переселенців і створює умови для їхньої адаптації в новому соціальному середовищі. На цьому наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], О. Борисова, О. Знаткова, О. Кульга та В. Нікітіна [6].

На державному рівні система підтримки внутрішньо переміщених осіб базується на нормативно-правовому забезпеченні, яке визначає їхній правовий статус, гарантує реалізацію основних прав і свобод, регламентує порядок отримання соціальних виплат, житлової підтримки, соціальних послуг та інших видів допомоги. Нормативно-правові акти також встановлюють механізми документування внутрішньо переміщених осіб, порядок отримання довідки ВПО та доступ до державних програм підтримки. Особливості державного регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб аналізують Ю. Пелісьє [41] та М. Соляник [55].

Водночас важливу роль у забезпеченні потреб переселенців відіграють недержавні організації, благодійні фонди та волонтерські ініціативи. Їхня діяльність охоплює широкий спектр напрямів: надання гуманітарної допомоги, психологічної підтримки, правового консультування, соціального супроводу, сприяння працевлаштуванню, забезпечення тимчасовим житлом, організацію освітніх та інтеграційних заходів. Значна частина програм підтримки реалізується завдяки співпраці міжнародних організацій, благодійних фондів, територіальних громад та державних структур. Роль громадського сектору та міжсекторального партнерства у підтримці внутрішньо переміщених осіб висвітлюють В. Лях [32; 33], Ю. Сахарук [53] та О. Купенко [27].

Таким чином, сучасна система соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами характеризується високим рівнем координації та інтеграції зусиль різних суб'єктів соціальної підтримки. Спостерігається посилення ролі соціальних послуг як інструменту подолання наслідків вимушеного переселення, розширення кола установ і організацій, залучених до роботи з переселенцями, а також підвищення ефективності використання наявних ресурсів на державному та місцевому рівнях.

Масовий характер внутрішнього переміщення населення внаслідок війни зумовив необхідність формування системного підходу до організації соціальної роботи. Такий підхід ґрунтується на комплексній діагностиці потреб внутрішньо переміщених осіб, науковому обґрунтуванні методів соціальної підтримки, міжвідомчій взаємодії та використанні сучасних технологій соціальної роботи. Саме системність, науковість та комплексний характер соціальної підтримки створюють умови для подолання наслідків вимушеного переселення, сприяють успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового місця проживання та допомагають як громадянам, так і державі загалом ефективніше долати виклики, спричинені воєнними подіями.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

2.1. Характеристика стратегій втручання у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами

І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] зазначають, що залежно від тривалості та характеру впливу стратегії соціального втручання умовно поділяються на короткострокові та довгострокові. До короткострокових стратегій належать кризове втручання, аутріч-робота та модель соціальної роботи, орієнтована на виконання конкретних завдань. Довгострокові стратегії ґрунтуються на системно-екологічному підході до соціальної роботи та базуються на концепціях «людина в оточенні» та «економічна спроможність» [37].

Однією з найбільш поширених короткострокових стратегій є кризове втручання, яке застосовується у випадках гострих кризових ситуацій та спрямоване на мінімізацію негативних наслідків пережитих подій. У процесі кризового втручання доцільно використовувати різноманітні техніки підтримки клієнта. Насамперед це надання актуальної інформації та чітких рекомендацій щодо можливостей отримання соціальної, психологічної, гуманітарної чи правової допомоги. Важливим є використання різноманітних інформаційних ресурсів, зокрема буклетів, пам'яток, дорожніх карт, інформаційних платформ та інтернет-ресурсів, які допомагають людині орієнтуватися в системі доступних послуг. Особливості кризового втручання у соціальній роботі розкривають О. Купенко [27] та Ю. Сахарук [53].

Не менш важливими є визначення потенційних джерел підтримки в найближчому соціальному оточенні клієнта, допомога у вербалізації переживань та емоційних станів, сприяння усвідомленню наявних труднощів і пошуку можливих шляхів їх подолання. Соціальний працівник допомагає клієнтові визначити реалістичні стратегії поведінки, надає достатньо часу для осмислення ситуації, використовує техніки рефлексії та спільно з клієнтом

формує подальший план дій. Важливою складовою кризового втручання є постійне оцінювання результатів роботи та коригування запланованих заходів відповідно до змін у життєвій ситуації людини. На необхідності індивідуалізації допомоги та постійного оцінювання результатів соціальної роботи наголошують О. Купенко [27] та М. Соляник [55].

Варто наголосити, що під час кризового втручання соціальний працівник не може впливати безпосередньо на саму кризову подію або травматичний досвід, який вже відбувся. Його діяльність спрямовується насамперед на подолання негативних наслідків цієї події, стабілізацію емоційного стану клієнта та відновлення його здатності функціонувати у повсякденному житті. У таких ситуаціях фахівець займає більш директивну позицію, бере на себе значну частину відповідальності за організацію допомоги та координує процес виходу людини з кризового стану. Особливості кризового супроводу осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, аналізують Ю. Сахарук [53] та О. Купенко [27].

Ще однією важливою стратегією соціальної роботи є аутріч-робота. Її сутність полягає в наданні соціальних послуг безпосередньо за місцем перебування внутрішньо переміщених осіб, а не в умовах стаціонарної соціальної установи. К. Недря, І. Трубавіна та О. Чередниченко [37] характеризують такий підхід як систему «мобільних інтервенцій», що забезпечує оперативне реагування на потреби клієнтів. Практична реалізація аутріч-роботи передбачає виїзди соціальних працівників до місць компактного проживання переселенців, модульних містечок, центрів тимчасового перебування, гуртожитків або інших об'єктів розміщення внутрішньо переміщених осіб. Завдяки цьому забезпечується доступність соціальних послуг навіть для тих людей, які через об'єктивні обставини не можуть самостійно звернутися до відповідних установ.

На сучасному етапі одним із провідних методів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами вважається ведення випадку (кейс-менеджмент). І. Трубавіна [37] розглядає його як комплексний спосіб

організації соціальної допомоги, спрямований на формування у клієнта навичок самостійного подолання життєвих труднощів та успішної адаптації до нових умов життя. Основною метою ведення випадку є забезпечення соціальної адаптації внутрішньо переміщеної особи та її подальшої інтеграції у життя приймаючої громади.

Соціальна адаптація розглядається як тривалий процес подолання нових життєвих викликів, під час якого людина використовує вже наявний досвід, навички та поведінкові стратегії або формує нові способи вирішення проблем. У результаті цього відбувається поступове пристосування до змінених умов життя, засвоєння нових соціальних ролей та набуття необхідних компетентностей для повноцінного функціонування в суспільстві. Значення соціальної адаптації у роботі з внутрішньо переміщеними особами розкривають В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] зазначають, що технологія ведення випадку включає кілька взаємопов'язаних етапів. Насамперед здійснюється виявлення складних життєвих обставин, у яких перебуває внутрішньо переміщена особа або сім'я. Після цього проводиться оцінювання ситуації та визначається складність випадку, що дозволяє обрати оптимальну модель подальшої роботи. Наступним кроком є формування позитивної мотивації клієнта до співпраці та прийняття соціальних послуг. Далі розробляється індивідуальний план роботи, який реалізується за участю клієнта та відповідних спеціалістів. Після завершення запланованих заходів здійснюється повторне оцінювання життєвої ситуації клієнта, визначається ефективність проведеної роботи та приймається рішення щодо завершення або продовження соціального супроводу.

Комплекс соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, формується індивідуально на основі виявлених потреб та проблем клієнта. При цьому враховуються особливості етапу соціальної адаптації, рівень інтеграції в громаду, сімейна

ситуація, наявність конфліктів або труднощів у міжособистісних стосунках. Особлива увага приділяється збереженню цілісності сім'ї, захисту прав дитини та підтримці найбільш уразливих категорій населення. Необхідність індивідуалізації соціальної роботи підкреслюють М. Лютий та А. Дуля [31].

І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] підкреслюють, що надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам має здійснюватися на засадах людиноцентричного та родинноцентричного підходів. Важливими концептуальними орієнтирами виступають принципи «допомоги для самопомоги» та технологія кризового втручання. Такий підхід спрямований не лише на подолання наявних труднощів, а й на створення умов для особистісного розвитку та підвищення рівня самостійності внутрішньо переміщених осіб.

Подолання складних життєвих обставин переселенців нерозривно пов'язане з їхнім особистісним і соціальним розвитком. Йдеться про поступові якісні та кількісні зміни, які забезпечують перехід особистості на вищий рівень життєдіяльності. Такі зміни проявляються у засвоєнні нових соціальних ролей, формуванні життєвих компетентностей, розвитку батьківської компетентності, зміцненні сімейних цінностей, підвищенні рівня відповідальності та самостійності. У процесі адаптації внутрішньо переміщені особи поступово інтегруються у нове соціальне середовище, засвоюють норми та правила життя громади, розширюють коло соціальних контактів і стають повноцінними учасниками суспільного життя. На цьому наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], М. Соляник [55] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Саме тому важливим напрямом підтримки внутрішньо переміщених осіб є не лише соціальна робота, спрямована на забезпечення реалізації їхніх прав і доступу до соціальних послуг, а й соціально-педагогічна діяльність. Її завданням є консолідація ресурсів громади, посилення впливу позитивних соціальних чинників, створення сприятливого середовища для адаптації та інтеграції переселенців, а також мінімізація впливу негативних факторів, що

ускладнюють подолання складних життєвих обставин. На важливості соціально-педагогічної підтримки внутрішньо переміщених осіб наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26].

Важливим напрямом соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є психологічна підтримка, яка сприяє не лише подоланню наслідків пережитих травматичних подій, а й формуванню позитивного ставлення між переселенцями та членами приймаючої громади. Психологічна робота допомагає обом сторонам краще зрозуміти потреби та труднощі одна одної, сприяє зниженню соціальної напруги, розвитку толерантності та пошуку спільних шляхів взаємодії. Крім того, вона створює передумови для прийняття рішень щодо примирення, налагодження міжособистісних відносин і успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. Значення психологічної підтримки у процесі адаптації переселенців підкреслюють М. Соляник [55] та Ю. Сахарук [53].

Не менш важливими є правові аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, які перебувають у складних життєвих обставинах. Основним завданням цього напрямку є забезпечення захисту законних прав та інтересів переселенців, сприяння реалізації їхніх соціальних гарантій і врегулювання правових відносин у новій громаді. У межах правової підтримки доцільно використовувати такі технології, як представництво інтересів клієнтів, адвокаційна діяльність, правове консультування та стимулювання осіб до самостійного захисту власних прав і свобод. Правозахисний напрям соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами розглядають І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Сучасна нормативно-правова база соціальної роботи зумовлює необхідність розширення професійних функцій соціального працівника під час роботи з внутрішньо переміщеними особами. Залежно від потреб клієнта фахівець може виконувати різні професійні ролі, зокрема виступати адвокатом, експертом, посередником, консультантом, соціальним терапевтом, фахівцем із врегулювання конфліктів, організатором соціально-виховної

діяльності, громадським діячем або менеджером соціального випадку. Багатофункціональний характер діяльності соціального працівника обґрунтовує О. Купенко [27].

Використання родинноцентричного та проблемно орієнтованого підходів дозволяє організовувати соціальну роботу таким чином, щоб вона була спрямована не лише на подолання кризових ситуацій, а й на забезпечення належного функціонування та розвитку особистості й сім'ї. У межах цих підходів особлива увага приділяється захисту прав людини, прав внутрішньо переміщених осіб, прав дитини та сім'ї відповідно до чинного законодавства. Водночас вони створюють підґрунтя для ефективної взаємодії різних установ і організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб переселенців та активізацію їхньої участі у вирішенні власних проблем. Переваги родинноцентричного підходу висвітлюють М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] наголошують, що концепції «допомоги для самопомоги» та кризового втручання передбачають розгляд внутрішньо переміщених осіб насамперед як активних суб'єктів власного життя, здатних самостійно приймати рішення та впливати на перебіг подій. Лише у випадках, коли існує безпосередня загроза життю чи здоров'ю дітей або дорослих, клієнти можуть розглядатися як об'єкти професійного втручання та захисту.

Під час визначення переліку соціальних послуг для сімей з дітьми, які належать до числа внутрішньо переміщених осіб, важливо враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя. Такий процес охоплює первинну адаптацію, період відносної стабілізації, можливі прояви дезадаптації та вторинну адаптацію. Це свідчить про те, що навіть успішне вирішення першочергових проблем переселенців не означає завершення процесу підтримки. Багато труднощів можуть проявлятися пізніше у вигляді психологічних наслідків пережитих подій, міжособистісних конфліктів або проблем соціальної інтеграції. Особливості адаптації внутрішньо

переміщених осіб та їхніх сімей висвітлюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], а також В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26].

Саме тому система соціальних послуг має включати не лише заходи екстреної допомоги, а й програми профілактики, психологічної підтримки та соціальної реабілітації. Тривале перебування в умовах стресу може викликати різні психологічні реакції. З одного боку, пережиті труднощі можуть сприяти мобілізації внутрішніх ресурсів людини, розвитку активності та прагнення до подолання життєвих труднощів. З іншого боку, наслідками тривалого стресу можуть бути пасивність, емоційне виснаження, порушення поведінки, формування шкідливих звичок або загроза фізичному й психічному здоров'ю членів сім'ї. Значення психологічної підтримки та соціальної реабілітації обґрунтовують М. Соляник [55] та Ю. Сахарук [53].

Реакції на фрустрацію також можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Позитивні реакції проявляються у прагненні людини знайти шляхи подолання труднощів, прийняти нові життєві умови та активно адаптуватися до них. Саме розвиток таких моделей поведінки є важливою передумовою успішної соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб та їхніх сімей. На цьому наголошують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] та М. Лютий, А. Дуля [31].

Однією з ефективних технологій соціальної роботи є модель, орієнтована на виконання завдань. Вона базується на принципі поступового просування до поставленої мети через реалізацію невеликих, конкретних і досяжних завдань. Під час зустрічей соціальний працівник разом із клієнтом визначає перелік необхідних дій, які мають бути виконані до наступної консультації. Послідовне виконання таких завдань сприяє поступовому відновленню соціального функціонування людини та підвищенню її впевненості у власних можливостях. Особливості застосування проблемно орієнтованих технологій соціальної роботи розкривають О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Після проведення оцінки потреб внутрішньо переміщеної особи та виявлення складних життєвих обставин розпочинається процес ухвалення рішення щодо ведення випадку. Для цього можуть використовуватися різні методи аналізу та прийняття рішень, зокрема агрегація інформації, її узагальнення та конкретизація, метод відсічки, порівняльний аналіз, метод колективного блокнота та інші технології професійного оцінювання. Технологію ведення випадку та механізми професійного оцінювання потреб клієнтів детально характеризують М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Дослідники визначають низку критеріїв, за наявності яких доцільним є застосування технології ведення випадку та організація соціального супроводу переселенця. По-перше, така потреба виникає тоді, коли звернення клієнта містить декілька взаємопов'язаних проблем і потребує тривалої роботи відповідно до індивідуального плану допомоги. По-друге, ведення випадку доцільне у ситуаціях, коли базові потреби людини вже задоволені, однак для вирішення подальших проблем необхідно залучати додаткові соціальні ресурси. По-третє, підставою для соціального супроводу є неможливість самостійного доступу клієнта до життєво важливих послуг, зокрема медичного лікування, оформлення інвалідності, працевлаштування чи інших видів підтримки. Такі критерії застосування кейс-менеджменту визначають М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

У випадках, коли отримана інформація свідчить про загрозу життю або здоров'ю дитини, факти її залишення без догляду чи інші ризики, діяльність соціального працівника повинна здійснюватися відповідно до вимог чинного законодавства та нормативних документів у сфері захисту прав дітей, зокрема відповідно до п. 3, 4, 8 Постанови КМУ № 866. Надання соціальних послуг і здійснення соціального супроводу мають відбуватися за добровільною згодою членів сім'ї та за умови їхньої готовності до співпраці. Важливим принципом є також отримання поінформованої згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на проведення відповідних соціальних заходів. На необхідності дотримання

принципів добровільності та захисту прав дитини наголошують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

М. Лютий та А. Дуля [31] зазначають, що основою планування соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є визначення комплексу соціальних послуг, спрямованих на подолання найактуальніших проблем сім'ї або дитини, надання підтримки в період подолання наслідків кризових обставин, активізацію внутрішніх ресурсів сім'ї та її сильних сторін, а також формування короткострокових і довгострокових цілей розвитку. План соціальної роботи розробляється з урахуванням проблем, виявлених під час первинного оцінювання потреб, та ґрунтується на ознаках складних життєвих обставин, у яких перебувають внутрішньо переміщені особи. При цьому пріоритетного значення набуває забезпечення найкращих інтересів дитини та збереження цілісності сім'ї. Важливо також враховувати стадії адаптації людини до екстремальних умов життя, серед яких виокремлюють первинну адаптацію, період стабілізації, можливу дезадаптацію та вторинну адаптацію.

Таким чином, навіть успішне вирішення першочергових проблем внутрішньо переміщених сімей та дітей не може розглядатися як остаточний показник успішності соціальної роботи. Після подолання початкових труднощів залишається потреба у тривалій роботі з наслідками пережитих подій, усвідомленими та прихованими проблемами, їх причинами та можливими наслідками. Особливого значення набуває подальша психологічна та соціальна адаптація, а також подолання травматичного досвіду, пов'язаного з вимушеним переселенням. На цьому наголошують М. Соляник [55], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], а також В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26].

Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28] зазначають, що така ситуація зумовлює необхідність включення до системи соціальних послуг не лише заходів підтримки, а й програм профілактики та реабілітації. Тривалий вплив стресових чинників може викликати різноманітні психологічні реакції. В одних випадках він сприяє мобілізації внутрішніх ресурсів людини,

підвищенню активності та готовності до адаптації. В інших випадках наслідками тривалого стресу можуть бути емоційне виснаження, пасивність, погіршення фізичного та психічного здоров'я, формування шкідливих звичок або виникнення інших ризиків для дорослих і дітей.

Реакції на фрустрацію також можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Позитивні реакції проявляються у прагненні людини знаходити ефективні способи вирішення проблем, долати труднощі та пристосовуватися до нових життєвих обставин. Саме формування таких моделей поведінки є важливою передумовою успішної соціальної адаптації сімей з дітьми в умовах вимушеного переселення. На цьому наголошують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], а також М. Соляник [55].

Водночас ефективна адаптація значною мірою залежить від здатності людини використовувати власний внутрішній потенціал та наявні ресурси. Якщо ресурси особистості ще не виснажені, вона здатна активніше долати труднощі та швидше пристосовуватися до нових умов життя. Саме тому важливо забезпечувати внутрішньо переміщеним особам доступ до послуг, спрямованих на подолання негативних наслідків фрустрації, розвиток стресостійкості, формування навичок саморегуляції, мобілізації внутрішніх ресурсів, активності, самостійності та конструктивного реагування на життєві труднощі. Значення розвитку внутрішніх ресурсів особистості у процесі адаптації підкреслюють М. Лютий та А. Дуля [31] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

М. Соляник [55] наголошує, що важливим чинником успішної адаптації дітей і дорослих з числа внутрішньо переміщених осіб є систематичне інформування та навчання способам подолання життєвих проблем. Соціальний працівник має не лише надавати інформацію, а й пояснювати алгоритми дій у конкретних ситуаціях, переконувати, демонструвати позитивні приклади, використовувати ілюстрації та практичні демонстрації, проводити аналіз життєвих ситуацій, організовувати виконання вправ, а також здійснювати контроль і корекцію дій клієнтів. Такий підхід сприяє

формуванню суб'єктної позиції внутрішньо переміщених осіб та розвитку їхньої здатності самостійно вирішувати власні проблеми.

Перелік соціальних послуг, які можуть надаватися внутрішньо переміщеним особам, визначається чинним законодавством у сфері соціальної роботи та надання соціальних послуг. Водночас конкретний набір послуг формується соціальним працівником або мультидисциплінарною командою індивідуально для кожного клієнта залежно від його життєвої ситуації, потреб та рівня складності випадку. Особливості організації соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб розкривають І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Залежно від ступеня впливу складних життєвих обставин на життя та благополуччя сім'ї чи окремих її членів випадки можуть класифікуватися як прості, середньої складності, складні або екстрені. Визначення рівня складності здійснюється на основі первинного оцінювання потреб із використанням відповідних діагностичних методик та інструментів соціальної роботи. Підходи до оцінювання потреб клієнтів та визначення складності випадку висвітлюють М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Слід зазначити, що тривалість надання соціальних послуг у межах ведення випадку визначається індивідуально та залежить від особливостей конкретної життєвої ситуації внутрішньо переміщеної особи або сім'ї. При цьому процес надання соціальних послуг повинен ґрунтуватися на принципах законності, адресності, добровільності отримання допомоги та гуманного ставлення до клієнта. На цих принципах соціальної роботи наголошують М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

І. Трубавіна [37] підкреслює, що робота зі складними випадками потребує ефективної взаємодії фахівців різного профілю в межах мультидисциплінарної команди. Такий підхід передбачає розгляд соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами як системи менеджменту соціальних послуг, у межах

якої діяльність усіх учасників координується відповідно до спільної мети та індивідуального плану роботи з клієнтом.

У процесі ведення випадку розробляється єдиний індивідуальний план подолання складних життєвих обставин, який реалізується спільними зусиллями членів команди. Одночасно кожен спеціаліст виконує власний план роботи відповідно до професійної компетенції, але всі дії узгоджуються між собою та спрямовуються на досягнення спільного результату. Особливості організації соціального супроводу та міжвідомчої взаємодії розкривають М. Лютий та А. Дуля [31] та І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Мультидисциплінарна команда характеризується низкою особливостей. Рішення щодо вибору методів і форм роботи ухвалюються колегіально. Відповідальність за результати діяльності розподіляється між усіма членами команди. Батьки та повнолітні члени сім'ї розглядаються як рівноправні учасники процесу допомоги. Кожен член команди має однаково важливий статус незалежно від професійної спеціалізації. Знання та практичний досвід представників різних галузей інтегруються під час планування та реалізації заходів підтримки. Такі засади діяльності мультидисциплінарних команд висвітлюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Крім того, ефективна робота команди передбачає врахування різних професійних позицій і поглядів на ситуацію клієнта. Для забезпечення якісної взаємодії кожен спеціаліст повинен добре розуміти функції та повноваження інших учасників команди, що сприяє ефективному обміну інформацією, координації дій та прийняттю обґрунтованих рішень у процесі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. На важливості міжпрофесійної взаємодії наголошують О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Слід підкреслити, що мультидисциплінарна команда функціонує переважно в умовах постійних змін, невизначеності та складних соціальних викликів. Вона об'єднує фахівців різних професійних напрямів, які володіють необхідними знаннями, компетентностями та практичним досвідом для

комплексного вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. Поєднання професійного потенціалу членів команди забезпечує взаємодоповнення їхніх функцій, сприяє більш повному використанню наявних ресурсів та створює синергетичний ефект, за якого спільна діяльність приносить кращі результати, ніж окрема робота кожного спеціаліста. Ефективність мультидисциплінарного підходу у соціальній роботі обґрунтовують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], а також О. Купенко [27].

Завершення ведення випадку можливе за умови досягнення позитивних результатів соціальної адаптації внутрішньо переміщеної особи або сім'ї в новій громаді. Основними критеріями закриття випадку є усунення або суттєве зменшення впливу складних життєвих обставин, які були виявлені під час первинної оцінки потреб, а також набуття клієнтом здатності самостійно долати життєві труднощі та запобігати виникненню нових кризових ситуацій. Важливими показниками ефективності соціальної роботи є формування відповідального ставлення до власного життя, розвиток навичок самостійного прийняття рішень, усвідомлення власних ресурсів і можливостей, а також обізнаність щодо прав внутрішньо переміщених осіб та механізмів їх реалізації на практиці. Такі критерії результативності соціального супроводу визначають М. Лютий та А. Дуля [31], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Поряд із короткостроковими заходами підтримки важливе значення мають довгострокові стратегії соціального втручання. Їх основою є розуміння того, що допомога внутрішньо переміщеним особам повинна мати комплексний і багаторівневий характер. Вона охоплює індивідуальну підтримку клієнта, розвиток його взаємодії з місцевою громадою, представництво інтересів переселенців, а також залучення їх до громадської та суспільно значущої діяльності. Комплексний характер довгострокових стратегій соціальної роботи обґрунтовують О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Довгострокові стратегії спрямовуються на відновлення соціальних зв'язків людини із соціальним середовищем, зміцнення її взаємодії з різними соціальними інститутами та формування локальних систем підтримки. Важливим напрямом такої роботи є активне залучення ресурсів територіальної громади, громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських об'єднань та інших суб'єктів соціальної підтримки до процесу допомоги внутрішньо переміщеним особам. На важливості мобілізації ресурсів громади наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26] та О. Купенко [27].

Особливого значення набуває розвиток громадоорієнтованого підходу, який передбачає не лише надання окремих соціальних послуг, а й створення сприятливого середовища для повноцінної інтеграції переселенців у життя громади. Практика свідчить, що довготривалих і стійких результатів соціальної підтримки можна досягти лише за умови розвитку місцевих механізмів допомоги, розширення мережі соціальних контактів, залучення внутрішньо переміщених осіб до громадської активності та формування в них відчуття належності до нової спільноти. Значення громадоорієнтованого підходу та соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб підкреслюють В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], М. Соляник [55] та І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Таким чином, у роботі з внутрішньо переміщеними особами соціальні працівники застосовують як короткострокові, так і довгострокові стратегії втручання. До короткострокових належать кризове втручання, аутріч-робота та інші форми оперативної підтримки, спрямовані на вирішення нагальних проблем клієнтів. Зокрема, аутріч-робота передбачає надання соціальних послуг безпосередньо за місцем перебування внутрішньо переміщених осіб, що забезпечує доступність допомоги для найбільш уразливих категорій населення.

Водночас провідним методом соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами залишається ведення випадку, яке забезпечує комплексний підхід до подолання складних життєвих обставин, соціальної

адаптації та інтеграції переселенців у нову громаду. Найвищу ефективність цей метод демонструє за умови його реалізації мультидисциплінарною командою, діяльність якої ґрунтується на партнерстві, координації дій та спільній відповідальності за досягнення позитивних результатів соціальної роботи.

2.2. Місце та роль групової соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Місце групової соціальної роботи в системі підтримки внутрішньо переміщених осіб є надзвичайно важливим, оскільки вона виступає одним із найбільш ефективних інструментів соціальної адаптації, психологічної стабілізації та інтеграції переселенців у нове соціальне середовище. На відміну від індивідуальної роботи, яка спрямована на вирішення особистих проблем конкретної людини, групова соціальна робота створює умови для взаємодії осіб, які мають схожий життєвий досвід, пережили вимушене переселення, втрату житла, роботи, соціальних зв'язків або близьких людей. Саме тому групова робота дозволяє не лише надавати підтримку, а й активізувати внутрішні ресурси самих учасників групи. Значення групових форм соціальної роботи підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Особливого значення групова соціальна робота набуває на початкових етапах адаптації внутрішньо переміщених осіб після прибуття до нової громади. У цей період переселенці часто переживають почуття невизначеності, тривоги, ізольованості, соціальної самотності та втрати звичних життєвих орієнтирів. Участь у групових заходах дозволяє людині усвідомити, що вона не єдина стикається з труднощами, а інші учасники переживають подібні проблеми та емоції. Це сприяє зниженню рівня психологічного напруження та формуванню відчуття безпеки. На важливості підтримки переселенців у період первинної адаптації наголошують М. Соляник [55] та В. Кузьмін, М. Кузьміна, Г. Стрижак [26].

Однією з ключових ролей групової соціальної роботи є відновлення соціальних зв'язків, які були порушені внаслідок вимушеного переселення.

Багато внутрішньо переміщених осіб залишили не лише власне житло, а й звичне соціальне оточення, друзів, сусідів, колег та родичів. У новій громаді людина нерідко опиняється в ситуації соціальної ізоляції. Групова робота дозволяє формувати нові контакти, розширювати коло спілкування та створювати неформальні мережі підтримки між переселенцями. Значення соціальних зв'язків у процесі інтеграції ВПО підкреслюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Важливе місце групова соціальна робота посідає у процесі психологічної реабілітації внутрішньо переміщених осіб. Робота в групі допомагає учасникам відкрито говорити про власні переживання, ділитися досвідом подолання труднощів, отримувати емоційну підтримку від людей, які пережили схожі життєві ситуації. Завдяки цьому зменшується рівень тривожності, страху, емоційного виснаження та проявів посттравматичного стресу. Особливо ефективними є групи взаємопідтримки, психоосвітні групи та групи психологічної реабілітації. Значення психологічної підтримки та реабілітації розкривають М. Соляник [55] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Групова соціальна робота виконує також важливу освітню функцію. У межах групових занять внутрішньо переміщені особи можуть отримувати інформацію щодо своїх прав, можливостей отримання соціальних послуг, працевлаштування, участі в житлових програмах, доступу до медичної допомоги та інших актуальних питань. Така форма роботи дозволяє одночасно охоплювати значну кількість осіб та підвищувати рівень їхньої соціальної компетентності. Освітній та інформаційний напрями соціальної роботи з ВПО висвітлюють О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Вагомою є роль групової роботи у формуванні навичок самодопомоги та взаємодопомоги. Учасники груп поступово переходять від позиції пасивних отримувачів допомоги до активних учасників процесу власної адаптації. Вони навчаються спільно вирішувати проблеми, підтримувати інших членів групи, обмінюватися інформацією та ресурсами. У результаті формується

середовище взаємної підтримки, яке продовжує функціонувати навіть після завершення роботи групи. На важливості розвитку самопомоги та взаємодопомоги наголошують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], О. Купенко [27] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Окремим напрямом є тренінгові групи, спрямовані на розвиток життєвих навичок. У процесі таких занять внутрішньо переміщені особи набувають навичок ефективної комунікації, конструктивного вирішення конфліктів, управління емоціями, подолання стресу, пошуку роботи, планування бюджету та організації повсякденного життя. Отримані знання та навички сприяють більш успішній адаптації до нових соціально-економічних умов. Значення тренінгових технологій у роботі з внутрішньо переміщеними особами підкреслюють О. Купенко [27], М. Соляник [55] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Значну роль групова соціальна робота відіграє у процесі соціальної інтеграції переселенців у приймаючу громаду. Через участь у спільних культурних, освітніх, спортивних та волонтерських заходах внутрішньо переміщені особи встановлюють контакти з місцевими жителями, долають соціальні бар'єри та упередження, формують відчуття належності до нової громади. Така взаємодія сприяє розвитку соціальної згуртованості та зміцненню громадянської активності. На важливості соціальної інтеграції та громадської участі внутрішньо переміщених осіб наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Особливо ефективною є групова робота з окремими категоріями внутрішньо переміщених осіб. Для дітей організовуються групи соціально-психологічної адаптації, творчі студії, ігрові та арттерапевтичні заняття, що допомагають подолати наслідки травматичних подій та налагодити спілкування з однолітками. Для підлітків важливими є тренінги особистісного розвитку, профорієнтаційні програми та молодіжні клуби. Для дорослих проводяться групи підтримки, тренінги життєстійкості та заходи професійної адаптації. Особи похилого віку можуть брати участь у групах спілкування,

клубах за інтересами та програмах активного довголіття. Особливості роботи з різними категоріями внутрішньо переміщених осіб розкривають Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], а також М. Соляник [55].

Групова соціальна робота також створює умови для виявлення нових лідерів серед внутрішньо переміщених осіб. Активні учасники груп нерідко стають волонтерами, організаторами громадських ініціатив, координаторами взаємодопомоги або наставниками для новоприбулих переселенців. Це сприяє розвитку самоврядування серед ВПО та підвищенню їхньої соціальної активності. Значення активізації внутрішніх ресурсів і розвитку громадської активності переселенців підкреслюють О. Купенко [27] та В. Кузьмін, М. Кузьміна, Г. Стрижак [26].

У сучасних умовах ефективними формами групової соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є групи взаємодопомоги, групи психологічної підтримки, тренінгові програми, терапевтичні групи, освітні групи, батьківські клуби, жіночі групи підтримки, молодіжні об'єднання, волонтерські команди та громадські ініціативи. Їх діяльність реалізується на базі центрів соціальних служб, громадських організацій, гуманітарних хабів, просторів інтеграції, центрів підтримки переселенців та інших соціальних установ. Такі форми групової роботи характеризують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Таким чином, групова соціальна робота займає важливе місце у системі підтримки внутрішньо переміщених осіб, оскільки забезпечує не лише надання допомоги, а й створює умови для соціальної адаптації, психологічного відновлення, розвитку життєвих компетентностей, формування соціальних зв'язків та інтеграції переселенців у нову громаду. Саме завдяки груповим формам роботи внутрішньо переміщені особи отримують можливість не лише долати наслідки вимушеного переселення, а й ставати активними учасниками суспільного життя та повноцінними членами приймаючої громади. На цьому наголошують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Групова соціальна робота займає важливе місце в системі підтримки внутрішньо переміщених осіб, оскільки виступає одним із найбільш ефективних інструментів соціальної адаптації, психологічного відновлення та інтеграції переселенців у нове соціальне середовище. На відміну від індивідуальної роботи, яка зосереджується на проблемах окремої людини, групова форма дозволяє об'єднувати осіб зі схожим життєвим досвідом, які пережили вимушене переселення, втрату житла, роботи, соціальних зв'язків або близьких людей. Саме тому групова робота створює умови не лише для отримання допомоги, а й для активізації внутрішніх ресурсів самих учасників. Значення групових форм соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб висвітлюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], а також І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Особливого значення групова соціальна робота набуває на початковому етапі адаптації внутрішньо переміщених осіб після прибуття до нової громади. У цей період люди часто відчують невизначеність, страх, тривогу, соціальну ізоляцію та втрату звичного способу життя. Участь у групових заходах допомагає усвідомити, що інші люди переживають схожі труднощі, а тому сприяє зниженню емоційної напруги та формуванню відчуття безпеки. На особливостях адаптації переселенців наголошують М. Соляник [55] та В. Кузьмін, М. Кузьміна, Г. Стрижак [26].

Однією з основних функцій групової соціальної роботи є відновлення соціальних зв'язків, порушених унаслідок вимушеного переміщення. Через участь у групах підтримки, тренінгах, клубах за інтересами та спільних заходах внутрішньо переміщені особи отримують можливість знайомитися з іншими людьми, розширювати коло спілкування, формувати нові соціальні контакти та створювати мережі взаємодопомоги. Значення відновлення соціальних зв'язків та розвитку взаємодопомоги підкреслюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] та О. Купенко [27].

Групова соціальна робота виконує також важливу психологічну функцію. Вона створює безпечний простір для обговорення пережитих травматичних

подій, втрат, страхів та труднощів адаптації. Під час групових занять учасники можуть відкрито висловлювати свої переживання, отримувати емоційну підтримку та бачити приклади успішного подолання життєвих труднощів іншими людьми. Це сприяє зменшенню проявів тривожності, депресивних станів, емоційного виснаження та посттравматичного стресу. Важливість психологічної підтримки та реабілітації внутрішньо переміщених осіб обґрунтовують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28] та М. Соляник [55].

Важливе місце групова соціальна робота займає й у розвитку соціальної компетентності переселенців. У межах групових занять вони отримують інформацію щодо соціальних послуг, можливостей працевлаштування, житлових програм, правового захисту та участі в громадському житті. Завдяки цьому підвищується рівень їхньої поінформованості та готовності до самостійного вирішення життєвих проблем. Освітній та інформаційний потенціал соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами висвітлюють О. Купенко [27], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Групова робота реалізується за певним алгоритмом. Першим етапом є діагностика потреб учасників. Соціальний працівник проводить попередні бесіди, визначає актуальні проблеми, психологічний стан, рівень мотивації та формує склад групи відповідно до спільних потреб. Окремо можуть створюватися групи для дітей, молоді, жінок, осіб похилого віку, батьків або людей з інвалідністю. Необхідність попереднього оцінювання потреб клієнтів підкреслюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Другим етапом є формування безпечного групового середовища. На цьому етапі відбувається знайомство учасників, встановлюються правила роботи, принципи конфіденційності, взаємної поваги та добровільності участі. Важливість створення безпечного простору для взаємодії учасників відзначають М. Соляник [55] та О. Купенко [27].

Для знайомства доцільно використовувати вправу «Моє ім'я і моя сила». Кожен учасник називає своє ім'я та одну власну позитивну рису або ресурс, який допомагає йому долати труднощі. Наприкінці вправи соціальний працівник звертає увагу на те, що кожна людина має внутрішні ресурси, які можуть стати основою для подолання життєвих викликів. Значення розвитку внутрішніх ресурсів особистості підкреслюють М. Соляник [55] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Для згуртування групи використовується вправа «Спільне та відмінне». Учасники працюють у парах, обговорюють свої інтереси, життєвий досвід та захоплення, після чого називають кілька спільних рис і одну відмінність. Така діяльність допомагає побачити, що навіть люди з різним досвідом мають багато спільного. На важливості розвитку міжособистісної взаємодії та групової згуртованості наголошують О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Формуванню атмосфери довіри сприяє вправа «Коло довіри». Учасники по черзі завершують речення «У цій групі я хочу отримати...» або «У цій групі я готовий поділитися...». Це дозволяє визначити очікування та налаштувати групу на відкриту взаємодію. Важливість довірчих взаємин у груповій роботі підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Наступним етапом є актуалізація життєвого досвіду учасників. Для цього використовується вправа «Історія мого шляху», під час якої кожен розповідає про власний досвід переміщення, труднощі адаптації та успіхи, яких вдалося досягти після переїзду. Така вправа допомагає учасникам усвідомити власні досягнення та отримати підтримку групи. Значення рефлексії власного досвіду адаптації відзначає М. Соляник [55].

Схожу функцію виконує вправа «Валіза досвіду». Учасникам пропонується уявити валізу, в якій зібрані всі ресурси, що допомогли їм пережити складні події. До цієї валізи можуть входити життєвий досвід, підтримка близьких, професійні навички, особисті якості або духовні цінності.

На важливості ресурсного підходу в соціальній роботі наголошують М. Соляник [55] та О. Купенко [27].

Для аналізу життєвого шляху застосовується вправа «Моя життєва карта». Учасники на аркуші паперу відображають ключові події свого життя, особливо ті, які пов'язані з війною та вимушеним переселенням. Подальше обговорення допомагає структурувати пережитий досвід та побачити перспективи подальшого розвитку. Значення осмислення життєвого досвіду у процесі адаптації розкривають Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Центральне місце в груповій роботі займає технологія «Проблема – ресурс – рішення». Учасники визначають проблему, яка їх турбує, аналізують наявні ресурси та спільно шукають можливі шляхи її вирішення. Такий алгоритм формує навички конструктивного подолання труднощів і розвиває відповідальність за власне життя. Ресурсний та проблемно орієнтований підходи обґрунтовують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37] та О. Купенко [27].

Для розвитку взаємодопомоги використовується вправа «Коло підтримки». Один із учасників ділиться власною проблемою, після чого інші висловлюють слова підтримки, пропонують поради або діляться подібним досвідом. Це допомагає формувати довірливі взаємини та знижує відчуття самотності. Значення взаємопідтримки та груп самопомоги підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Корисною є вправа «Чим я можу бути корисним». Учасники визначають власні ресурси та можливості допомоги іншим членам групи. Хтось може допомогти з пошуком роботи, хтось – поділитися інформацією про соціальні послуги, а інші – надати емоційну підтримку. Така діяльність сприяє формуванню активної життєвої позиції. Значення взаємодопомоги, активізації внутрішніх ресурсів та розвитку суб'єктності внутрішньо переміщених осіб підкреслюють І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], О. Купенко [27].

Важливим напрямом групової соціальної роботи є психоосвіта. Вона поєднує інформаційні повідомлення, групові обговорення та практичні вправи. Наприклад, під час занять з управління стресом учасники знайомляться з природою стресових реакцій, обговорюють власний досвід та відпрацьовують навички саморегуляції. Важливість психоосвітньої роботи та розвитку навичок подолання стресу відзначають М. Соляник [55] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Для стабілізації емоційного стану застосовується вправа «Безпечне місце». Учасники із заплющеними очима уявляють місце, де вони почуваються спокійно та захищено. Після завершення вправи вони діляться власними відчуттями. Така техніка сприяє зниженню тривожності та розвитку навичок самозаспокоєння. Необхідність психологічної підтримки та розвитку навичок саморегуляції обґрунтовують М. Соляник [55] та Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Широко використовуються арттерапевтичні методи. Однією з найбільш ефективних є вправа «Малюнок емоцій». Учасники за допомогою кольорів, символів та образів зображують свій емоційний стан, після чого відбувається обговорення створених робіт. Це дозволяє виразити складні переживання без необхідності їх словесного опису. Доцільність використання творчих і терапевтичних методів у роботі з внутрішньо переміщеними особами підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28] та М. Соляник [55].

Для розвитку позитивного бачення майбутнього застосовується вправа «Моє майбутнє». Учасникам пропонується намалювати або описати своє життя через декілька років, визначити власні цілі та ресурси для їх досягнення. Значення формування життєвих перспектив, цілепокладання та розвитку життєстійкості висвітлюють О. Купенко [27] та М. Соляник [55].

Ефективною є вправа «Дерево ресурсів». На зображеному дереві учасники записують у коренях свої цінності, у стовбурі – сильні особистісні якості, а на гілках – людей та ресурси, які допомагають їм у складних ситуаціях. Вправа сприяє усвідомленню власних можливостей та джерел

підтримки. Ресурсний підхід у соціальній роботі обґрунтовують І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37], О. Купенко [27].

Важливе місце в груповій соціальній роботі займають тренінги розвитку життєвих навичок. Вони можуть бути присвячені ефективній комунікації, управлінню емоціями, профілактиці конфліктів, фінансовій грамотності, пошуку роботи, плануванню кар'єри та розвитку життєстійкості. Типова структура тренінгу включає вступну вправу, інформаційний блок, практичне відпрацювання навичок, групове обговорення та рефлексію. Значення тренінгових технологій для розвитку соціальних і життєвих компетентностей внутрішньо переміщених осіб підкреслюють О. Купенко [27], М. Соляник [55] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Особливу ефективність демонструють рольові ігри. Під час гри «Співбесіда з роботодавцем» учасники відпрацьовують навички самопрезентації та проходження співбесіди. Гра «Вирішення конфлікту» дозволяє моделювати конфліктні ситуації та шукати конструктивні способи їх подолання. У грі «Звернення за допомогою» учасники вчаться правильно комунікувати з представниками соціальних служб, благодійних організацій та державних установ. Ефективність інтерактивних методів навчання та рольових ігор у формуванні соціальних компетентностей підкреслюють О. Купенко [27], М. Соляник [55] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

У роботі з внутрішньо переміщеними особами широко застосовується метод «рівний – рівному». До груп залучаються переселенці, які вже успішно адаптувалися до нових умов життя. Вони можуть виступати наставниками, консультантами або фасилітаторами групових занять. Їхній досвід є важливим джерелом підтримки та мотивації для новоприбулих учасників. Значення взаємопідтримки, наставництва та використання позитивного досвіду адаптації висвітлюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28] та І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Окремий напрям групової роботи становлять спільні соціальні та волонтерські проєкти, культурні заходи, екскурсії, громадські ініціативи та

творчі майстерні. Такі форми діяльності сприяють інтеграції внутрішньо переміщених осіб у життя громади, формуванню нових соціальних зв'язків та розвитку громадянської активності. На важливості громадської участі, соціальної інтеграції та залучення ресурсів громади наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], О. Купенко [27] та Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [28].

Завершальним етапом групової роботи є оцінювання результатів та рефлексія. Для цього використовуються вправи «Що я беру із собою», «Мій ресурс сьогодні», «Кроки в майбутнє». Учасники аналізують отриманий досвід, визначають позитивні зміни та планують подальші кроки щодо власної адаптації та розвитку. Необхідність рефлексії, оцінювання результатів та планування подальшого особистісного розвитку підкреслюють М. Соляник [55], О. Купенко [27] та І. Трубавіна, К. Недря, О. Чередниченко [37].

Таким чином, групова соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами є складним багаторівневим процесом, який поєднує діагностику потреб, психологічну підтримку, розвиток життєвих компетентностей, формування навичок взаємодопомоги, соціальну інтеграцію та активізацію внутрішніх ресурсів особистості. Використання різноманітних вправ, інтерактивних методів, тренінгових технологій та рольових ігор забезпечує комплексний вплив на процес адаптації переселенців та сприяє їхньому успішному включенню в життя приймаючої громади.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

3.1. Організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді

Після початку повномасштабної війни Рівненська територіальна громада стала одним із центрів прийому внутрішньо переміщених осіб, які прибували із зон активних бойових дій та тимчасово окупованих територій України. На важливості ролі територіальних громад у процесі прийому та підтримки внутрішньо переміщених осіб наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Для підрозділу дипломної роботи можна використати такі актуальні статистичні дані щодо внутрішньо переміщених осіб у Рівненській територіальній громаді та Рівненській області.

Станом на лютий 2025 року на обліку в Рівненській територіальній громаді перебувало 17 717 внутрішньо переміщених осіб. Із них:

- 4 151 особа – діти;
- 2 714 осіб – пенсіонери;
- 913 осіб – особи з інвалідністю.

За інформацією Рівненської міської ради, серед найбільш актуальних проблем внутрішньо переміщених осіб залишаються:

- відсутність постійного житла;
- неналежні умови проживання;
- висока вартість оренди житла;
- значні витрати на оплату житлово-комунальних послуг.

На рівні області ситуація також свідчить про значне навантаження на систему соціального захисту. Станом на 2025 рік у Рівненській області офіційно проживали 48 583 внутрішньо переміщені особи, серед яких:

- близько 13 тисяч дітей;
- понад 7 тисяч пенсіонерів.

Варто зазначити, що Рівненська область залишається одним із регіонів, який прийняв значну кількість переселенців після початку повномасштабного

вторгнення. Уже в березні 2022 року на території області було зареєстровано понад 20 тисяч внутрішньо переміщених осіб, з яких найбільша кількість розміщувалася саме в Рівненському районі.

За даними обласних органів влади, станом на травень 2023 року в Рівненській області було взято на облік та видано довідки 53 415 внутрішньо переміщеним особам, що свідчить про значний масштаб внутрішньої міграції населення та необхідність розвитку комплексної системи соціальної підтримки переселенців.

У контексті функціонування соціальної роботи важливо відзначити, що значна частина внутрішньо переміщених осіб належить до соціально вразливих категорій населення, зокрема дітей, осіб похилого віку та людей з інвалідністю. Це зумовлює необхідність застосування комплексних технологій соціальної роботи, психологічної підтримки, соціального супроводу, правової допомоги та кейс-менеджменту, які активно реалізуються у Рівненській територіальній громаді через діяльність Департаменту соціальної та ветеранської політики, Простору Інтеграції, Координаційного центру підтримки цивільного населення, Ради з питань ВПО, центрів «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна». Необхідність комплексного соціального супроводу вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], І. Трубавіна, К. Недря та О. Чередниченко [37].

Зростання кількості переселенців зумовило необхідність створення цілісної системи соціальної підтримки, спрямованої на забезпечення базових потреб громадян, їх адаптацію до нових умов проживання та інтеграцію у життя громади. Організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді здійснюється на принципах комплексності, міжвідомчої взаємодії, адресності допомоги та людиноцентричного підходу. На важливості комплексного, людиноцентричного та громадоорієнтованого підходів у роботі з внутрішньо

переміщеними особами наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], О. Купенко [27].

Система підтримки внутрішньо переміщених осіб об'єднує діяльність органів місцевого самоврядування, комунальних установ, державних органів, міжнародних організацій, благодійних фондів та громадських об'єднань. На необхідності міжсекторальної взаємодії суб'єктів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами наголошують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], Н. Романова та Я. Шевченко [26]. Координацію більшості заходів забезпечує Департамент соціальної та ветеранської політики Рівненської міської ради, який здійснює організацію соціального захисту переселенців, призначення матеріальної допомоги, реалізацію місцевих програм підтримки та взаємодію з партнерами щодо залучення додаткових ресурсів для допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Важливу роль у роботі з переселенцями відіграють також Територіальний центр соціального обслуговування м. Рівне, Простір Інтеграції, Координаційний центр підтримки цивільного населення при Рівненській обласній державній адміністрації, Рада з питань внутрішньо переміщених осіб при Рівненській міській раді, центр підтримки переселенців «ЯМаріуполь Рівне», гуманітарний хаб «Біловодщина незламна», громадські організації та благодійні фонди. Спільна діяльність цих суб'єктів дозволяє забезпечувати комплексне реагування на потреби внутрішньо переміщених осіб та оперативно вирішувати проблеми, що виникають у процесі адаптації до нових умов життя. Важливість координації діяльності різних суб'єктів підтримки переселенців підкреслюють Н. Романова та Я. Шевченко [26], І. Трубавіна [31].

Одним із пріоритетних напрямів діяльності у громаді є надання фінансової підтримки внутрішньо переміщеним особам. У межах Програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у Рівненській міській територіальній громаді передбачено механізми адресної допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Особлива увага приділяється

особам, які втратили житло, потребують лікування, зазнали значних матеріальних втрат або були евакуйовані з територій активних бойових дій. Необхідність адресної соціальної підтримки найбільш уразливих категорій ВПО обґрунтовують О. Макарова [13], Т. Семигіна [28].

Упродовж реалізації програми матеріальну допомогу отримали сотні внутрішньо переміщених осіб. Загальний обсяг фінансування цього напрямку склав мільйони гривень, що дозволило частково компенсувати негативні наслідки вимушеного переселення та підтримати найбільш уразливі категорії населення. Рішення щодо призначення допомоги приймаються спеціальними комісіями, які здійснюють розгляд поданих документів, аналізують життєві обставини заявників та визначають доцільність надання фінансової підтримки.

Важливим елементом організації соціальної роботи є забезпечення переселенців інформаційною підтримкою та доступом до соціальних послуг. Для цього у громаді функціонують консультаційні пункти та інформаційні простори, де громадяни можуть отримати відомості щодо оформлення статусу внутрішньо переміщеної особи, державних виплат, соціальних гарантій, житлових програм, працевлаштування, медичного забезпечення та інших питань. Така робота дозволяє знизити рівень соціальної дезадаптації переселенців та сприяє їх більш швидкому включенню в життя громади. На значенні соціально-інформаційної підтримки внутрішньо переміщених осіб акцентують Ю. Пелісьє [19], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Одним із ключових напрямів організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді є сприяння їх економічній адаптації та відновленню фінансової незалежності. Практика соціальної роботи свідчить, що після задоволення базових потреб у житлі, харчуванні та безпеці найбільш актуальним питанням для більшості переселенців стає працевлаштування та забезпечення стабільного доходу. Саме тому місцева влада значну увагу приділяє реалізації програм зайнятості та підтримки роботодавців, які працевлаштовують внутрішньо переміщених

осіб. Важливість соціально-трудової та соціально-економічної адаптації переселенців відзначають Ю. Пелісьє [19], І. Трубавіна [31], О. Макарова [13].

Важливим механізмом такої підтримки стало відшкодування податку на доходи фізичних осіб підприємствам та організаціям, які створюють робочі місця для переселенців. Завдяки реалізації відповідної програми роботодавці отримали додаткові стимули до працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, що позитивно вплинуло на рівень їх економічної інтеграції у громаду. У межах цієї програми десятки підприємств різних форм власності долучилися до створення робочих місць для переселенців, а сотні внутрішньо переміщених осіб отримали можливість офіційного працевлаштування та стабільного доходу. Значення економічної інтеграції та сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб підкреслюють Ю. Пелісьє [19], О. Макарова [13] та І. Трубавіна [31].

Окрема увага приділяється працевлаштуванню переселенців у комунальній сфері. Такий підхід не лише забезпечує внутрішньо переміщених осіб роботою, а й сприяє залученню їх до суспільного життя громади. Працевлаштування дозволяє людям швидше адаптуватися до нового середовища, відновити професійну активність та відчувати власну соціальну значущість. На ролі трудової адаптації та інтеграції переселенців у життя громади наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], І. Трубавіна [31].

Поряд із працевлаштуванням у громаді здійснюється інформаційна підтримка переселенців щодо можливостей професійної перепідготовки, підвищення кваліфікації та започаткування власної справи. До цієї роботи залучаються служби зайнятості, громадські організації та міжнародні партнери, які реалізують грантові програми підтримки підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб. Завдяки таким заходам переселенці отримують не лише тимчасову допомогу, а й можливість самостійно забезпечувати власне матеріальне благополуччя та планувати подальший професійний розвиток. Важливість професійної перепідготовки, розвитку

самозайнятості та економічної самостійності ВПО відзначають Ю. Пелісьє [19], О. Макарова [13], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Однією з найбільш складних проблем, з якою стикаються внутрішньо переміщені особи після прибуття до громади, є забезпечення житлом. Втрата власного помешкання або неможливість повернутися до нього внаслідок бойових дій зумовлює необхідність тривалої підтримки переселенців у вирішенні житлових питань. У зв'язку з цим житловий напрям став одним із пріоритетів соціальної політики Рівненської територіальної громади. На актуальності житлових проблем внутрішньо переміщених осіб та необхідності їх комплексного вирішення наголошують О. Макарова [13], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

З метою підтримки переселенців у громаді реалізуються державні та місцеві житлові програми. Важливе значення має робота спеціальних комісій, які розглядають питання надання житлових ваучерів, компенсацій та інших форм підтримки. Значна кількість заяв надходить від громадян, житло яких було пошкоджене або зруйноване внаслідок бойових дій. На необхідності забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб та розвитку механізмів житлової підтримки наголошують О. Макарова [13], Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Важливим інструментом допомоги стала державна програма «Відновлення», яка дає можливість отримати компенсацію за пошкоджене або знищене майно. Фахівці соціальної сфери надають переселенцям консультаційну допомогу щодо підготовки документів, оформлення заяв та проходження необхідних процедур. Робота у цьому напрямі дозволяє багатьом родинам розпочати процес відновлення житлових умов та створює передумови для їхньої подальшої стабілізації. Важливість соціально-правового супроводу та консультативної підтримки переселенців підкреслюють І. Трубавіна [31], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Крім участі у державних програмах, внутрішньо переміщені особи отримують допомогу щодо пошуку тимчасового житла, розміщення у місцях

компактного проживання та отримання інформації про можливості оренди житлових приміщень. Вирішення житлового питання є одним із головних чинників успішної адаптації переселенців та їх подальшої інтеграції в приймаючу громаду. На взаємозв'язку житлової забезпеченості, соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], О. Макарова [13].

Важливе місце в організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді посідають спеціалізовані структури, діяльність яких спрямована на координацію допомоги переселенцям та розвиток інтеграційних процесів. Значення міжвідомчої взаємодії та координації діяльності суб'єктів соціальної підтримки підкреслюють Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], І. Трубавіна [31].

Одним із таких осередків є Простір Інтеграції, діяльність якого спрямована на створення умов для соціальної адаптації та включення внутрішньо переміщених осіб у життя громади. Простір виступає майданчиком для проведення консультацій, освітніх заходів, тренінгів, зустрічей із представниками державних установ, громадських організацій та міжнародних партнерів. Завдяки цьому переселенці отримують не лише інформаційну підтримку, а й можливість формувати нові соціальні зв'язки, брати участь у житті громади та реалізовувати власні ініціативи. Важливість інтеграційних практик, розвитку соціальних зв'язків і громадської активності ВПО відзначають Н. Романова та Я. Шевченко [26], О. Купенко [27].

Координаційний центр підтримки цивільного населення забезпечує взаємодію між різними суб'єктами допомоги та сприяє оперативному реагуванню на потреби внутрішньо переміщених осіб. Через діяльність центру здійснюється узгодження дій органів влади, громадських організацій, благодійних фондів та волонтерських ініціатив. Така співпраця дозволяє уникати дублювання послуг, ефективніше використовувати наявні ресурси та забезпечувати комплексний підхід до підтримки переселенців. Необхідність

координації ресурсів та комплексного підходу в роботі з ВПО обґрунтовують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], І. Трубавіна [31], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Важливу консультативно-дорадчу функцію виконує Рада з питань внутрішньо переміщених осіб при Рівненській міській раді. До її складу входять представники органів місцевого самоврядування, громадських організацій та самі переселенці. Робота Ради спрямована на представлення інтересів внутрішньо переміщених осіб, виявлення актуальних проблем та вироблення пропозицій щодо удосконалення місцевої політики у сфері підтримки ВПО. На важливості участі внутрішньо переміщених осіб у прийнятті рішень та розвитку механізмів представництва їхніх інтересів наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Вагомий внесок у систему підтримки внутрішньо переміщених осіб у Рівненській територіальній громаді здійснюють спеціалізовані центри допомоги переселенцям, створені представниками громад, які були змушені евакуюватися через воєнні дії. Особливе місце серед них займають центр підтримки переселенців «ЯМаріуполь Рівне» та гуманітарний хаб «Біловодщина незламна». На важливості участі громадських ініціатив, гуманітарних центрів та громад переселенців у підтримці ВПО наголошують Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Центр «ЯМаріуполь Рівне» став важливим осередком комплексної підтримки жителів Маріуполя, які були змушені залишити свої домівки внаслідок повномасштабного вторгнення. Діяльність центру спрямована на надання гуманітарної, соціальної, психологічної, юридичної та інформаційної допомоги переселенцям. У центрі громадяни мають можливість отримати продуктові набори, засоби гігієни, одяг, медикаменти, консультації фахівців та іншу необхідну підтримку. Необхідність комплексного підходу до надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам обґрунтовують І. Трубавіна [31], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Значна увага приділяється забезпеченню психологічного благополуччя переселенців. Упродовж діяльності центру було проведено понад дві тисячі психологічних консультацій для дорослих і дітей. Крім індивідуальної роботи, фахівці організовують тематичні зустрічі, групові заняття, заходи психоемоційного розвантаження, творчі майстер-класи та заходи для дітей. Така діяльність сприяє подоланню наслідків пережитих травматичних подій, зниженню рівня тривожності та відновленню психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб. Важливість психологічної підтримки та психосоціальної реабілітації ВПО підкреслюють М. Соляник [29], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Не менш важливим є досвід роботи гуманітарного хабу «Біловодщина незламна», який об'єднує вихідців із Луганської області та забезпечує комплексну підтримку переселенців. Основними напрямками його діяльності є гуманітарна допомога, психологічна підтримка, юридичне консультування, організація культурно-просвітницьких заходів та сприяння соціальній адаптації громадян. За період роботи фахівцями хабу було проведено сотні консультацій різного спрямування, у тому числі майже тисячу психологічних консультацій для переселенців різних вікових категорій. Значення поєднання соціальної, психологічної та правової підтримки переселенців відзначають І. Трубавіна [31], О. Макарова [13].

Особливістю діяльності обох центрів є поєднання матеріальної підтримки із заходами довготривалої адаптації. Робота спрямовується не лише на задоволення нагальних потреб громадян, а й на формування відчуття безпеки, відновлення соціальних зв'язків та активне залучення переселенців до життя приймаючої громади. На необхідності поєднання екстреної допомоги з довгостроковою соціальною адаптацією та інтеграцією наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Важливим напрямом організації соціальної роботи у Рівненській територіальній громаді є підтримка найбільш вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб. До них належать особи похилого віку, люди з інвалідністю,

одинокі громадяни, багатодітні сім'ї, сім'ї з дітьми та особи, які перебувають у складних життєвих обставинах. На необхідності пріоритетної підтримки соціально вразливих категорій ВПО наголошують О. Макарова [13], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Ключову роль у наданні відповідних послуг відіграє Територіальний центр соціального обслуговування м. Рівне. Установа забезпечує надання соціальних послуг за місцем проживання, здійснює догляд вдома, соціальну адаптацію, консультування та інші види підтримки. Особлива увага приділяється маломобільним особам, які потребують сторонньої допомоги у повсякденному житті. Важливість соціального обслуговування, догляду та соціального супроводу вразливих груп населення підкреслюють І. Трубавіна [31], Ю. Пелісьє [19].

У межах місцевих програм соціального захисту переселенці мають можливість отримувати різні види матеріальної допомоги, компенсації витрат на лікування та підтримку у випадках виникнення складних життєвих обставин. Окремі заходи передбачені для осіб, які потребують проведення гемодіалізу та інших дороговартісних медичних процедур. Такі програми дозволяють забезпечити безперервність лікування та підтримати належний рівень якості життя громадян. На важливості адресної матеріальної та медико-соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб наголошують Ю. Пелісьє [19], О. Макарова [13], І. Трубавіна [31].

Важливим напрямом роботи є також організація транспортного забезпечення для людей з інвалідністю та осіб із порушеннями мобільності. Завдяки цьому вони мають можливість своєчасно відвідувати лікувальні заклади, отримувати соціальні послуги та брати участь у громадському житті. На важливості забезпечення доступності соціальних послуг для маломобільних груп населення наголошують Ю. Пелісьє [19], І. Трубавіна [31] та О. Макарова [13].

Одним із стратегічних завдань соціальної роботи у Рівненській територіальній громаді є забезпечення повноцінної соціальної інтеграції

внутрішньо переміщених осіб. На відміну від короткострокової допомоги, інтеграція спрямована на створення умов для довготривалого включення переселенців у соціальне, економічне та культурне життя громади. Значення соціальної інтеграції як кінцевого результату успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб підкреслюють Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28], О. Купенко [27].

З цією метою у громаді систематично проводяться культурно-просвітницькі, освітні та соціально-комунікативні заходи. Внутрішньо переміщені особи залучаються до громадських ініціатив, волонтерської діяльності, творчих проєктів, навчальних програм та заходів неформальної освіти. Особливе значення мають зустрічі, спрямовані на налагодження взаємодії між переселенцями та місцевими жителями, формування атмосфери взаєморозуміння та взаємопідтримки. На важливості розвитку соціальних зв'язків, громадської активності та соціальної згуртованості наголошують В. Кузьмін, М. Кузьміна та Г. Стрижак [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Важливим інструментом інтеграції виступає діяльність Простору Інтеграції, який забезпечує організацію навчальних заходів, тренінгів, форумів, круглих столів та тематичних зустрічей. Такі заходи сприяють розвитку громадянської активності переселенців, формуванню нових соціальних зв'язків та підвищенню рівня їх участі у житті громади. Значення освітніх, інтеграційних та громадоорієнтованих практик соціальної роботи підкреслюють О. Купенко [27], Н. Романова та Я. Шевченко [26].

Суттєве значення має і діяльність Ради з питань внутрішньо переміщених осіб, яка забезпечує представництво інтересів переселенців у процесах ухвалення управлінських рішень. Завдяки роботі Ради внутрішньо переміщені особи отримують можливість безпосередньо брати участь у вирішенні питань, що стосуються їхнього життя та розвитку громади. На необхідності залучення внутрішньо переміщених осіб до процесів прийняття рішень та розвитку

механізмів громадської участі наголошують Н. Романова та Я. Шевченко [26], Т. Семигіна, Н. Гусак та С. Трухан [28].

Значну підтримку у реалізації інтеграційних заходів надають міжнародні організації та благодійні фонди. Їхня участь дозволяє залучати додаткові фінансові ресурси, реалізовувати освітні та соціальні проєкти, розширювати можливості підтримки внутрішньо переміщених осіб та впроваджувати сучасні практики соціальної роботи.

3.2. Методи і технології соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді

Ефективність соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами залежить не лише від наявності розгалуженої системи установ та програм підтримки, а й від використання сучасних методів і технологій соціальної роботи. У практичній діяльності Рівненської територіальної громади застосовується комплекс методів, спрямованих на виявлення потреб внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків вимушеного переселення, відновлення соціального функціонування особистості та забезпечення її успішної інтеграції у нове соціальне середовище. Найбільш поширеними серед них є соціальне консультування, соціальний супровід, психологічна підтримка, правова допомога, кейс-менеджмент та технології соціальної інтеграції [26; 31].

Одним із найбільш поширених методів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді є соціальне консультування. Його основною метою є надання громадянам необхідної інформації, допомога в орієнтуванні у системі соціального захисту та сприяння самостійному вирішенню життєвих проблем [31].

Практика роботи свідчить, що більшість внутрішньо переміщених осіб після прибуття до громади потребують насамперед інформаційної підтримки. Люди звертаються з питаннями оформлення статусу внутрішньо переміщеної особи, отримання державних виплат, пошуку житла, працевлаштування, оформлення субсидій, компенсацій за пошкоджене майно, отримання

гуманітарної допомоги, влаштування дітей до закладів освіти та доступу до медичних послуг [32–36].

Соціальне консультування здійснюється фахівцями Департаменту соціальної та ветеранської політики Рівненської міської ради, працівниками Простору Інтеграції, Координаційного центру підтримки цивільного населення, спеціалістами центрів підтримки переселенців «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна», а також представниками громадських і благодійних організацій [32–36].

Процес консультування зазвичай включає кілька послідовних етапів. На першому етапі відбувається встановлення контакту з клієнтом та уточнення його запиту. Соціальний працівник створює доброзичливу атмосферу спілкування, забезпечує конфіденційність та намагається знизити рівень тривожності людини, яка звернулася по допомогу [31].

Другий етап передбачає збір та аналіз інформації про життєву ситуацію клієнта. Фахівець з'ясовує склад сім'ї, умови проживання, наявність доходів, стан здоров'я, потребу у соціальних послугах та інші обставини, що можуть впливати на вирішення проблеми [26].

На третьому етапі здійснюється пошук можливих шляхів розв'язання проблеми та надання клієнту необхідної інформації. Соціальний працівник роз'яснює алгоритм дій, інформує про доступні програми підтримки, допомагає визначити установи, до яких необхідно звернутися, а також сприяє оформленню необхідних документів [31].

Завершальним етапом є оцінювання результатів консультації та визначення подальших кроків взаємодії. У випадках, коли проблема потребує тривалішої роботи, клієнт може бути скерований на соціальний супровід або до інших спеціалістів [26].

Ефективність консультування значною мірою залежить від професійних умінь соціального працівника. У роботі з внутрішньо переміщеними особами активно використовуються техніки активного слухання, уточнення, перефразування, емпатичного реагування та позитивного підкріплення.

Особливого значення набуває здатність спеціаліста створити атмосферу довіри та психологічної безпеки, адже значна частина переселенців перебуває у стані емоційного виснаження та невизначеності [28; 31].

Практичним прикладом ефективності соціального консультування є робота з переселенцями, які зверталися до Простору Інтеграції щодо оформлення компенсації за втрачене житло. У процесі консультування громадяни отримували покрокові роз'яснення щодо роботи програми «Відновлення», допомогу у зборі документів та супровід під час подання заяв. Для багатьох сімей саме така консультаційна підтримка стала вирішальною умовою успішного отримання державної компенсації [33; 37].

Важливе значення має також діяльність центрів «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна», де консультаційна робота поєднується із гуманітарною, психологічною та правовою підтримкою. Завдяки цьому внутрішньо переміщені особи мають можливість отримати комплексну допомогу в одному місці, що суттєво спрощує процес адаптації до нових умов життя [34; 35].

Таким чином, соціальне консультування виступає базовим методом соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді. Воно забезпечує своєчасне інформування громадян, сприяє реалізації їхніх прав, допомагає орієнтуватися у системі соціального захисту та створює передумови для подальшої успішної адаптації та інтеграції у життя громади [31; 32].

Важливе місце у практиці соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді займає соціальний супровід. Ця технологія застосовується у випадках, коли проблеми клієнта не можуть бути вирішені шляхом одноразової консультації або надання окремої соціальної послуги та потребують тривалої комплексної підтримки. Соціальний супровід спрямований на подолання складних життєвих обставин, відновлення соціального функціонування особистості та створення умов для її успішної адаптації у новому соціальному середовищі [26; 31].

Особливістю соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб є його комплексний характер. Під час роботи соціальний працівник не обмежується вирішенням окремої проблеми клієнта, а здійснює оцінку всієї життєвої ситуації людини або сім'ї. У центрі уваги перебувають житлові умови, матеріальне становище, стан здоров'я, працевлаштування, доступ до соціальних послуг, психологічний стан членів сім'ї, особливості взаємин між ними та наявність соціальної підтримки [31].

Процес соціального супроводу розпочинається з первинної оцінки потреб. На цьому етапі фахівець проводить індивідуальні бесіди, вивчає документи, визначає основні труднощі, ресурси та потенційні можливості клієнта. Важливим завданням є не лише виявлення проблем, а й визначення сильних сторін людини, які можуть бути використані для подолання складних життєвих обставин [26].

Після проведення оцінки потреб складається індивідуальний план соціального супроводу. У ньому визначаються основні цілі роботи, перелік необхідних соціальних послуг, відповідальні фахівці, терміни виконання та очікувані результати. План розробляється спільно з клієнтом, що сприяє підвищенню його відповідальності та мотивації до активної участі у процесі вирішення власних проблем [26; 31].

У практиці Рівненської територіальної громади соціальний супровід найчастіше застосовується щодо сімей з дітьми, багатодітних родин, осіб похилого віку, людей з інвалідністю та громадян, які втратили житло або засоби до існування внаслідок війни. Такі сім'ї часто потребують одночасного вирішення декількох взаємопов'язаних проблем: оформлення соціальних виплат, пошуку житла, працевлаштування, забезпечення дітей навчанням, отримання медичної та психологічної допомоги [26; 31].

До реалізації плану супроводу залучаються різні установи та організації громади. Взаємодія здійснюється між Департаментом соціальної та ветеранської політики, Територіальним центром соціального обслуговування, закладами охорони здоров'я, освітніми установами, службою зайнятості,

громадськими організаціями та благодійними фондами. Такий міжвідомчий підхід дозволяє забезпечити комплексне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб [31; 32; 38].

Важливу роль у процесі супроводу відіграє моніторинг результатів роботи. Соціальний працівник підтримує постійний контакт із клієнтом, відстежує зміни його життєвої ситуації, оцінює ефективність наданих послуг та за необхідності коригує індивідуальний план роботи. Це дозволяє своєчасно реагувати на нові виклики та запобігати виникненню кризових ситуацій [26; 31].

Практичним прикладом соціального супроводу може бути робота із сім'ями, які прибули до Рівного з територій активних бойових дій та втратили житло. Після первинного звернення фахівці допомагали таким родинам оформити статус внутрішньо переміщеної особи, отримати державні виплати, забезпечити дітей місцями у закладах освіти, знайти тимчасове житло та отримати гуманітарну допомогу. У подальшому здійснювалася підтримка щодо працевлаштування дорослих членів сім'ї та вирішення питань довгострокової адаптації [32–36].

Особливе значення соціальний супровід має для осіб похилого віку та людей з інвалідністю. Для цієї категорії громадян організовується надання соціально-побутових послуг, допомога у придбанні ліків, супровід до медичних закладів, оформлення необхідних документів та залучення до місцевих програм підтримки. У випадках, коли людина не може самостійно забезпечувати власні потреби, до роботи залучаються працівники Територіального центру соціального обслуговування, які надають послуги догляду вдома [38].

У сучасних умовах соціальний супровід усе частіше поєднується з елементами кейс-менеджменту, коли один фахівець координує роботу різних установ та контролює виконання індивідуального плану допомоги. Такий підхід дозволяє уникнути дублювання послуг, підвищити ефективність

міжвідомчої взаємодії та забезпечити безперервність підтримки внутрішньо переміщених осіб [26; 31].

Важливим напрямом соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді є психологічна підтримка. Її актуальність зумовлена тим, що більшість переселенців пережили травматичні події, пов'язані з воєнними діями, вимушеним переїздом, втратою житла, розлукою з близькими та необхідністю адаптації до нових умов життя. Наслідками таких подій часто стають тривожність, емоційне виснаження, депресивні стани, труднощі соціальної адаптації та міжособистісної взаємодії [28; 31].

Психологічна підтримка спрямована на стабілізацію емоційного стану людини, відновлення її внутрішніх ресурсів, розвиток стресостійкості та формування здатності долати життєві труднощі. У Рівненській територіальній громаді вона реалізується через діяльність Департаменту соціальної та ветеранської політики, Простору Інтеграції, Координаційного центру підтримки цивільного населення, центрів підтримки переселенців «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна», громадських і благодійних організацій [32–36].

Однією з основних форм роботи є індивідуальне психологічне консультування. Під час консультацій фахівці допомагають внутрішньо переміщеним особам опрацьовувати пережиті травматичні події, долати почуття втрати, невизначеності та страху, знаходити ефективні способи адаптації до нових умов життя. У випадках гострого стресу застосовуються елементи кризового втручання, спрямовані на відновлення відчуття безпеки та емоційної рівноваги [28; 31].

Поширеними є також групові форми роботи. Групи взаємопідтримки дозволяють учасникам обмінюватися досвідом, отримувати емоційну підтримку та формувати нові соціальні зв'язки. Така робота сприяє подоланню соціальної ізоляції, розвитку почуття приналежності до громади та зміцненню адаптаційного потенціалу особистості [28].

Особлива увага приділяється роботі з дітьми. Для них проводяться заняття з елементами арттерапії, ігротерапії, казкотерапії та творчих практик. Такі методи допомагають дитині безпечно виражати власні емоції, знижувати рівень тривожності та поступово опрацьовувати наслідки пережитих психотравмувальних подій [28; 29].

Важливий досвід психологічної підтримки накопичено центрами «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна». Їхні фахівці здійснюють індивідуальне консультування, проводять групові заняття, тренінги зі стресостійкості, арттерапевтичні заходи та зустрічі взаємопідтримки для дітей і дорослих. Така діяльність сприяє відновленню психологічного благополуччя переселенців та їх успішній інтеграції у нове соціальне середовище [34; 35].

Важливою складовою соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді є правова допомога. Її значення зумовлене тим, що вимушене переміщення супроводжується необхідністю вирішення значної кількості юридичних питань, пов'язаних із підтвердженням статусу внутрішньо переміщеної особи, оформленням соціальних виплат, відновленням документів, реалізацією житлових прав, отриманням компенсацій за пошкоджене або зруйноване майно, захистом трудових прав та доступом до соціальних гарантій [19; 31].

Правова допомога у соціальній роботі спрямована на забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, підвищення рівня їх правової обізнаності та сприяння самостійному вирішенню правових проблем. Вона реалізується через надання юридичних консультацій, інформаційного супроводу, представництва інтересів клієнтів у державних установах та допомоги в підготовці необхідних документів [19; 31].

Ефективність соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами залежить не лише від наявності розгалуженої системи установ та програм підтримки, а й від використання сучасних методів і технологій соціальної роботи. У практичній діяльності Рівненської територіальної громади застосовується комплекс методів, спрямованих на виявлення потреб

внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків вимушеного переселення, відновлення соціального функціонування особистості та забезпечення її успішної інтеграції у нове соціальне середовище. Найбільш поширеними серед них є соціальне консультування, соціальний супровід, психологічна підтримка, правова допомога, кейс-менеджмент та технології соціальної інтеграції.

Однією з найбільш поширених форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді є правова допомога. Її значення зумовлене необхідністю вирішення широкого кола юридичних питань, пов'язаних з оформленням статусу внутрішньо переміщеної особи, отриманням державних виплат, відновленням документів, реалізацією житлових прав, компенсацією за пошкоджене або зруйноване майно, захистом трудових прав та доступом до соціальних гарантій.

У Рівненській територіальній громаді правова підтримка здійснюється фахівцями Департаменту соціальної та ветеранської політики Рівненської міської ради, системою безоплатної правничої допомоги, Простором Інтеграції, Координаційним центром підтримки цивільного населення, центрами підтримки переселенців «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна», а також громадськими та благодійними організаціями.

Найбільш поширеними питаннями, з якими звертаються внутрішньо переміщені особи, є оформлення довідки ВПО, призначення державних соціальних виплат, відновлення втрачених документів, отримання компенсацій за зруйноване житло, оформлення спадщини, підтвердження трудового стажу, пенсійне забезпечення та захист прав дітей. Значна кількість звернень стосується також роботи державних електронних сервісів, зокрема оформлення допомоги через застосунок «Дія» та участі у програмі «Відновлення».

Аналіз практики соціальної роботи свідчить, що правова допомога є особливо важливою для осіб похилого віку, людей з інвалідністю та багатодітних сімей, які часто потребують додаткового супроводу під час

взаємодії з державними установами. У таких випадках соціальні працівники не лише консультують клієнтів, але й допомагають збирати необхідні документи, записуватися на прийом до відповідних установ та координують взаємодію між різними суб'єктами надання послуг.

Значну роль у забезпеченні правової підтримки переселенців відіграють центри «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна». Їхні фахівці регулярно проводять індивідуальні консультації та інформаційні зустрічі щодо змін у законодавстві, порядку отримання державної допомоги та механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Така діяльність дозволяє переселенцям своєчасно отримувати актуальну інформацію та уникати помилок під час оформлення документів.

Важливим напрямом правової роботи є правопросвітницька діяльність. Для внутрішньо переміщених осіб проводяться семінари, інформаційні зустрічі, консультаційні заходи та тренінги, присвячені захисту прав людини, реалізації соціальних гарантій, житловим питанням та особливостям чинного законодавства. Це сприяє підвищенню правової грамотності громадян та формуванню їхньої здатності самостійно відстоювати власні права.

Однією з найбільш ефективних сучасних технологій соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є кейс-менеджмент (ведення випадку). Ця технологія застосовується у випадках, коли клієнт або сім'я мають комплекс взаємопов'язаних проблем, для вирішення яких необхідна тривала міжвідомча взаємодія та координація діяльності різних установ і спеціалістів.

Основною метою кейс-менеджменту є забезпечення комплексної підтримки людини шляхом оцінювання її потреб, планування допомоги, координації необхідних послуг та контролю результатів роботи. На відміну від окремих консультацій чи разових заходів підтримки, ведення випадку передбачає систематичний супровід клієнта до моменту досягнення визначених результатів та подолання складних життєвих обставин.

У практиці Рівненської територіальної громади кейс-менеджмент найчастіше використовується під час роботи із сім'ями, які втратили житло,

мають кілька соціальних проблем одночасно, виховують дітей з особливими освітніми потребами, мають у складі осіб похилого віку або людей з інвалідністю, а також перебувають у складних матеріально-побутових умовах. Такі випадки потребують індивідуального підходу, координації діяльності різних установ та тривалого супроводу, спрямованого на досягнення стабільних позитивних змін у житті клієнтів.

Робота за технологією ведення випадку розпочинається з комплексної оцінки потреб клієнта. На цьому етапі вивчаються житлові умови, рівень матеріального забезпечення, стан здоров'я, соціальне оточення, психологічний стан, доступ до соціальних послуг та інші фактори, які впливають на якість життя людини. За результатами оцінки визначаються основні проблеми та ресурси клієнта.

Наступним етапом є розроблення індивідуального плану роботи. У плані визначаються конкретні цілі, необхідні послуги, відповідальні виконавці та строки виконання завдань. Важливим принципом кейс-менеджменту є активна участь самого клієнта у плануванні та реалізації заходів допомоги.

Практична реалізація технології передбачає залучення мультидисциплінарної команди. До її складу можуть входити соціальні працівники, психологи, юристи, медичні працівники, педагоги, представники служби зайнятості, громадських організацій та інших установ. Такий підхід дозволяє комплексно реагувати на потреби внутрішньо переміщених осіб та забезпечувати міжвідомчу взаємодію.

У Рівненській територіальній громаді елементи кейс-менеджменту активно використовуються у діяльності Простору Інтеграції, Координаційного центру підтримки цивільного населення, Ради з питань ВПО, Територіального центру соціального обслуговування, центрів «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна». Спільна робота цих структур дозволяє забезпечити комплексне вирішення проблем переселенців та уникати дублювання соціальних послуг.

Показовим прикладом використання кейс-менеджменту є робота з сім'ями, які прибули до Рівного після евакуації із зони бойових дій. У таких випадках фахівці одночасно допомагають оформити статус ВПО, забезпечити сім'ю житлом, отримати гуманітарну допомогу, оформити соціальні виплати, влаштувати дітей до закладів освіти, організувати психологічну підтримку та сприяти працевлаштуванню дорослих членів сім'ї. Координація всіх заходів здійснюється соціальним працівником або спеціалістом із ведення випадку.

Ще одним прикладом є робота з особами похилого віку та людьми з інвалідністю, які потребують одночасного отримання медичних, соціальних та побутових послуг. У таких випадках соціальний працівник забезпечує взаємодію між медичними закладами, соціальними службами, благодійними організаціями та родичами клієнта, що дозволяє створити цілісну систему підтримки.

Отже, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській ТГ реалізується через комплекс взаємопов'язаних технологій, серед яких провідне місце займають соціальне консультування, соціальний супровід, психологічна підтримка, правова допомога та кейс-менеджмент. Застосування зазначених технологій забезпечує своєчасне виявлення потреб переселенців, координацію необхідних послуг та створення умов для подолання складних життєвих обставин. Комплексний і міждисциплінарний підхід сприяє успішній соціальній адаптації, інтеграції внутрішньо переміщених осіб у життя громади та підвищенню рівня їхньої самостійності.

3.3. Рекомендації щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Проведений аналіз теоретичних засад і практики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами засвідчив, що в умовах тривалої військової агресії та зростання кількості переселенців особливого значення набуває вдосконалення механізмів соціальної підтримки цієї категорії

населення. Незважаючи на значний обсяг роботи, який здійснюють органи місцевого самоврядування, соціальні служби, громадські організації та міжнародні партнери, існує потреба у подальшому розвитку системи соціальних послуг, підвищенні їх доступності, оперативності та адресності.

Практика роботи з внутрішньо переміщеними особами свідчить, що найбільшої ефективності можна досягти за умови комплексного підходу, який поєднує матеріальну, соціальну, психологічну, правову та гуманітарну підтримку. Водночас важливим завданням залишається не лише подолання наслідків вимушеного переміщення, а й створення сприятливих умов для соціальної інтеграції, професійної реалізації та підвищення рівня самостійності внутрішньо переміщених осіб.

Ураховуючи виявлені потреби переселенців, результати аналізу діяльності соціальних служб та сучасні тенденції розвитку соціальної роботи, доцільним є впровадження низки рекомендацій, спрямованих на удосконалення основних напрямів підтримки внутрішньо переміщених осіб. Запропоновані рекомендації орієнтовані на підвищення якості надання соціальних послуг, посилення міжвідомчої взаємодії, розширення можливостей соціальної та професійної адаптації переселенців, а також забезпечення більш ефективного використання ресурсів громади та партнерських організацій. Саме тому нижче подано рекомендації щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами за ключовими напрямками діяльності.

На основі аналізу діяльності органів соціального захисту населення, соціальних служб, громадських та благодійних організацій доцільно запропонувати комплекс рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, удосконалення механізмів підтримки та посилення процесів інтеграції переселенців у приймаючу громаду.

1. Удосконалення механізму надання одноразової матеріальної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають у кризових обставинах.

Одним із найбільш затребуваних напрямів соціальної підтримки залишається надання одноразової матеріальної допомоги особам, які втратили житло, джерела доходу або опинилися в інших складних життєвих обставинах. Для підвищення ефективності цього напрямку доцільно запровадити багаторівневу систему оцінювання потреб заявників, яка враховуватиме не лише рівень доходів сім'ї, а й наявність дітей, осіб з інвалідністю, тяжкохворих членів сім'ї, самотніх осіб похилого віку, вагітних жінок та інших вразливих категорій населення.

Важливим кроком має стати цифровізація процедури подання заяв через електронні сервіси та створення електронного кабінету внутрішньо переміщеної особи. Це дозволить зменшити бюрократичне навантаження на громадян та скоротити терміни розгляду звернень. Доцільно також передбачити механізм термінового розгляду заяв для осіб, які перебувають у надзвичайних обставинах та потребують невідкладної фінансової підтримки.

З метою попередження повторного виникнення кризових ситуацій соціальні працівники повинні поєднувати матеріальну допомогу із соціальним супроводом сім'ї, розробленням індивідуального плану виходу зі складних життєвих обставин та залученням клієнтів до програм працевлаштування і соціальної адаптації.

2. Удосконалення роботи спеціальних комісій з призначення фінансової підтримки.

Для забезпечення прозорості та справедливості розподілу бюджетних коштів необхідно вдосконалити роботу спеціальних комісій шляхом розроблення уніфікованих критеріїв оцінювання потреб заявників. До складу комісій доцільно залучати не лише представників органів місцевого самоврядування, а й фахівців соціальної роботи, психологів, представників громадських організацій та Ради з питань ВПО.

Рекомендується створити електронну систему моніторингу звернень, яка дозволить відстежувати статус розгляду кожної заяви, контролювати строки

ухвалення рішень та формувати аналітичні звіти щодо потреб внутрішньо переміщених осіб.

Доцільно також запровадити практику виїзних засідань комісій у місцях компактного проживання переселенців, що сприятиме більш об'єктивному оцінюванню життєвих умов сімей та забезпечить доступність послуг для маломобільних громадян.

3. Удосконалення інформаційного супроводу та консультування.

Система інформування внутрішньо переміщених осіб повинна функціонувати за принципом «єдиного інформаційного простору». Для цього рекомендується створити інтегровану електронну платформу, де буде зосереджено інформацію про всі види допомоги, соціальні послуги, програми працевлаштування, житлові програми, гуманітарну підтримку та освітні можливості.

Доцільно розширити мережу консультативних пунктів на базі Простору Інтеграції, ЦНАПів, територіальних центрів соціального обслуговування та гуманітарних хабів. Особлива увага має приділятися індивідуальному консультуванню новоприбулих переселенців у перші тижні після переміщення.

Важливим напрямом є впровадження мобільних консультаційних груп для роботи у віддалених населених пунктах громади, де проживають внутрішньо переміщені особи. Такі групи можуть включати соціального працівника, психолога, юриста та представника служби зайнятості.

Необхідно також регулярно проводити інформаційні зустрічі, вебінари, семінари та тренінги для ВПО щодо реалізації їхніх прав, можливостей отримання соціальних послуг та участі у місцевих програмах підтримки.

4. Розвиток програм професійної адаптації та працевлаштування

Для забезпечення економічної незалежності переселенців необхідно розширювати перелік заходів із професійної адаптації. Доцільно проводити систематичний моніторинг потреб місцевого ринку праці та організовувати професійне навчання відповідно до актуальних вакансій.

Рекомендується створити муніципальний банк вакансій для внутрішньо переміщених осіб, розвивати партнерство з роботодавцями, запроваджувати програми наставництва на робочому місці та стажування для осіб, які втратили попередню професійну діяльність.

Особливу увагу слід приділяти підтримці підприємницьких ініціатив переселенців. Для цього доцільно організовувати навчальні програми з основ підприємництва, фінансового планування, написання бізнес-проектів та залучення грантового фінансування. Ефективним може бути створення бізнес-інкубаторів для ВПО на базі Простору Інтеграції або інших громадських центрів.

Для молоді доцільно розробити окремі програми професійного самовизначення, кар'єрного консультування та розвитку цифрових компетентностей.

5. Удосконалення системи гуманітарної підтримки.

Важливим завданням є перехід від переважно загального розподілу гуманітарної допомоги до адресного підходу. Для цього необхідно регулярно проводити оцінювання потреб сімей та формувати актуальну базу даних отримувачів допомоги.

Рекомендується запровадити електронну систему обліку гуманітарної допомоги, яка дозволить уникнути дублювання виплат та забезпечити справедливий розподіл ресурсів.

Доцільно створити постійно діючі гуманітарні склади швидкого реагування, що забезпечуватимуть оперативну допомогу новоприбулим переселенцям. Особливу увагу необхідно приділяти забезпеченню засобами реабілітації, медичними виробами, дитячими товарами та спеціалізованими продуктами харчування для осіб з особливими потребами.

6. Посилення підтримки сімей з дітьми, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю

Для сімей з дітьми доцільно розширити мережу психологічної підтримки, організовувати групи батьківської взаємодопомоги, розвивальні програми, дитячі клуби та літні табори соціально-психологічної адаптації.

Рекомендується створити систему раннього виявлення сімей, які перебувають у кризових обставинах, та забезпечити їхній комплексний соціальний супровід за методом кейс-менеджменту.

Для осіб похилого віку необхідно розширювати послуги соціального патронажу, домашнього догляду, соціального транспорту та організації дозвілля. Важливим є створення груп соціальної активності та програм подолання самотності.

Для осіб з інвалідністю необхідно забезпечити безбар'єрний доступ до всіх соціальних послуг, розширити програми фізичної та психологічної реабілітації, розвивати послуги підтриманого проживання та супроводу під час працевлаштування.

7. Удосконалення взаємодії з міжнародними організаціями та благодійними фондами.

З метою підвищення ефективності міжнародної співпраці рекомендується створити єдиний координаційний майданчик для взаємодії органів місцевого самоврядування, громадських організацій та міжнародних партнерів.

Доцільно розробити довгострокову стратегію залучення міжнародної технічної допомоги, яка визначатиме пріоритетні напрями фінансування програм підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Необхідно регулярно проводити спільні координаційні наради, обмінюватися інформацією про потреби ВПО та результати реалізованих проєктів, запобігаючи дублюванню заходів.

Особливу увагу слід приділяти залученню грантових ресурсів для реалізації проєктів соціальної інтеграції, психологічної реабілітації, забезпечення житлом, розвитку громадської активності переселенців та підтримки їхньої економічної незалежності.

Загалом удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами має базуватися на принципах комплексності, адресності, міжвідомчої взаємодії, клієнтоорієнтованості та активного залучення самих переселенців до процесів прийняття рішень. Це сприятиме не лише задоволенню їхніх поточних потреб, а й створенню умов для довгострокової соціальної інтеграції та самостійного розвитку.

ВИСНОВКИ

Відповідно до першого завдання здійснено науковий аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» та охарактеризовано основні напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Отже, проведений аналіз наукових підходів до визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» засвідчив, що ключовою ознакою цієї категорії населення є вимушений характер переміщення в межах держави під впливом воєнних дій, збройних конфліктів, окупації, насильства або інших надзвичайних обставин. Встановлено, що внутрішньо переміщені особи становлять неоднорідну соціальну групу, яка характеризується наявністю складних життєвих обставин та потребує комплексної підтримки з боку держави, громади й суспільства. З'ясовано, що процес адаптації переселенців охоплює природно-антропологічну, агентно-професійну та духовно-культурну сфери життєдіяльності, успішне функціонування яких забезпечує відновлення соціальних зв'язків, професійну самореалізацію та інтеграцію в нове соціальне середовище. Водночас вимушене переселення супроводжується низкою соціальних, економічних, правових і психологічних проблем, серед яких найбільш поширеними є житлові труднощі, безробіття, правова незахищеність, обмежений доступ до соціальних послуг та необхідність відновлення соціального статусу. Доведено, що ефективна соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами має ґрунтуватися на міжнародних стандартах захисту прав людини, принципах комплексності, адресності та міжвідомчої взаємодії, а також бути спрямованою на соціальну адаптацію, інтеграцію, захист прав і підвищення якості життя внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах.

Отже, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами здійснюється за низкою взаємопов'язаних напрямів, серед яких соціальний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-правовий, медико-соціальний, соціально-економічний, матеріальний, соціально-інформаційний та соціально-трудовий. Реалізація цих напрямів забезпечує

комплексне задоволення потреб переселенців, сприяє подоланню наслідків вимушеного переміщення, соціальній адаптації та інтеграції у приймаючі громади. Водночас ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від професійної діяльності соціального працівника, який здійснює діагностику потреб, соціальний супровід, захист прав, психологічну підтримку та координацію різних видів допомоги, спрямованих на відновлення повноцінної життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з другим завданням дослідження визначено суб'єкти надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам та проаналізовано особливості їхньої діяльності. Отже, підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється через розгалужену систему суб'єктів соціальної роботи, до якої входять органи державної влади, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, міжнародні організації, благодійні фонди, громадські об'єднання та волонтерські ініціативи. Кожен із цих суб'єктів виконує власні функції, забезпечуючи надання соціальних, правових, психологічних, матеріальних, інформаційних та гуманітарних послуг. Встановлено, що сучасна система підтримки ВПО характеризується комплексністю, міжвідомчою взаємодією та постійним розширенням кола учасників, залучених до вирішення проблем переселенців. Особливого значення набуває роль територіальних громад, які забезпечують безпосередню інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у нове соціальне середовище та сприяють реалізації їхніх прав на місцевому рівні. Загалом ефективність соціальної підтримки ВПО визначається узгодженістю дій усіх суб'єктів соціальної роботи, їхньою здатністю оперативно реагувати на потреби переселенців та створювати умови для їхньої успішної адаптації, соціальної інтеграції й самостійного функціонування в нових умовах життя.

Досліджено практичні можливості здійснення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами через аналіз стратегій втручання та групових форм роботи. Отже, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами ґрунтується на застосуванні комплексу короткострокових і

довгострокових стратегій втручання, які забезпечують подолання кризових ситуацій, соціальну адаптацію та інтеграцію переселенців у нове соціальне середовище. До найбільш поширених короткострокових стратегій належать кризове втручання, аутріч-робота та модель, орієнтована на виконання завдань, тоді як довгострокові стратегії спрямовані на відновлення соціальних зв'язків особистості, розвиток її ресурсів і зміцнення взаємодії з громадою. Провідною технологією соціальної роботи з ВПО є ведення випадку, яке передбачає комплексну оцінку потреб клієнта, індивідуальне планування допомоги, соціальний супровід та моніторинг досягнутих результатів. Встановлено, що ефективність цієї технології значно підвищується за умови роботи мультидисциплінарної команди, яка забезпечує координацію соціальної, психологічної, правової та інших видів підтримки. Загалом використання людиноцентричного, родинноцентричного та громадоорієнтованого підходів створює умови для не лише подолання складних життєвих обставин, а й формування самостійності, соціальної активності та успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у життя приймаючої громади.

Отже, групова соціальна робота посідає важливе місце в системі соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, оскільки забезпечує не лише надання допомоги, а й створює умови для відновлення соціальних зв'язків, психологічної стабілізації, розвитку життєвих компетентностей та успішної інтеграції переселенців у приймаючу громаду. Встановлено, що участь у групах підтримки, тренінгах, психоосвітніх, терапевтичних та волонтерських програмах сприяє подоланню соціальної ізоляції, зниженню рівня тривожності, формуванню навичок самодопомоги та взаємодопомоги, а також активізації внутрішніх ресурсів особистості. Ефективність групової роботи забезпечується використанням різноманітних методів і прийомів, зокрема вправ на знайомство та згуртування, технік рефлексії, арттерапевтичних методів, рольових ігор, тренінгових технологій та методу «рівний – рівному». Важливою перевагою групових форм роботи є можливість

одночасно вирішувати психологічні, соціальні, інформаційні та освітні завдання, сприяючи формуванню активної життєвої позиції внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, групова соціальна робота виступає дієвим інструментом соціальної адаптації, психологічного відновлення та соціальної інтеграції ВПО, забезпечуючи їх поступовий перехід від статусу отримувачів допомоги до активних учасників життя громади.

Було проаналізовано методи й практику соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді відповідно до четвертого завдання. Отже, аналіз практики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у Рівненській територіальній громаді засвідчив наявність комплексної системи підтримки, яка реалізується через діяльність органів місцевого самоврядування, закладів соціального захисту, громадських та благодійних організацій, гуманітарних центрів і центрів підтримки ВПО. Встановлено, що основними методами роботи є соціальне консультування, соціальний супровід, психологічна підтримка, правова допомога, кейс-менеджмент, групова робота та інформаційний супровід. Важливу роль у забезпеченні потреб переселенців відіграють Простір Інтеграції, Координаційний центр підтримки цивільного населення, Рада з питань ВПО, центри «ЯМаріуполь Рівне» та «Біловодщина незламна», діяльність яких спрямована на надання комплексних соціальних, психологічних, правових та гуманітарних послуг. Водночас дослідження показало, що, незважаючи на сформовану систему підтримки, зберігається потреба в подальшому розвитку програм соціальної інтеграції, розширенні психологічної допомоги, посиленні міжвідомчої взаємодії та впровадженні довгострокового соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб. Загалом досвід Рівненської територіальної громади демонструє ефективність комплексного та людиноцентричного підходу до організації соціальної роботи з ВПО й може бути використаний для вдосконалення практик підтримки переселенців в інших громадах України.

Отже, удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами потребує комплексного підходу, спрямованого на підвищення доступності, якості та адресності соціальних послуг. Встановлено доцільність посилення міжвідомчої взаємодії між органами місцевого самоврядування, закладами соціального захисту, громадськими організаціями, благодійними фондами та міжнародними партнерами, що сприятиме більш ефективному використанню наявних ресурсів і розширенню можливостей підтримки ВПО. Важливими напрямками удосконалення визначено розвиток програм професійної адаптації та працевлаштування, розширення психологічної підтримки, впровадження довгострокового соціального супроводу, удосконалення механізмів надання матеріальної та гуманітарної допомоги, а також активніше залучення переселенців до громадського життя. Особливого значення набуває розвиток інтеграційних заходів, спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості, формування навичок самопомоги та підвищення рівня самостійності внутрішньо переміщених осіб. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності соціальної роботи, успішній адаптації та соціальній інтеграції ВПО в територіальних громадах.

Розроблено рекомендації щодо удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами на рівні територіальної громади. Отже, удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами потребує системного підходу, спрямованого не лише на задоволення їхніх першочергових потреб, а й на створення умов для довготривалої соціальної адаптації та інтеграції у приймаючу громаду. Важливими складовими цього процесу є підвищення адресності соціальної підтримки, розвиток інформаційного супроводу, розширення можливостей працевлаштування, удосконалення механізмів гуманітарної допомоги та посилення підтримки найбільш вразливих категорій переселенців. Особливого значення набуває координація діяльності органів влади, соціальних служб, громадських організацій і міжнародних партнерів, що дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси та уникати дублювання заходів. Реалізація

запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності соціальної роботи, зміцненню самостійності внутрішньо переміщених осіб та їхній успішній інтеграції в соціальне життя громади.

Таким чином можемо констатувати, що завдання дослідження виконані у повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бирик Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 240 с. URL: <https://surl.li/zpzfcpr>
2. Андріяш В., Громадська Н., Малікіна О. Основні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 4 (70). С. 5-12.
3. Белоусов В.Д. Соціальна робота як особливий гарант соціальної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 2.80. С. 443-448.
4. Біловодщина незламна. Офіційний сайт Біловодської селищної територіальної громади. URL: <https://surl.li/azsmrd> (дата звернення: 01.06.2026).
5. Бірюкова М. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Grani*. 2023. Т. 25, № 6. С. 143- 156.
6. Борисова О.В., Знаткова О.М., Кульга О.О., Нікітіна В.В. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні : монографія ; Луган. нац. Аграр .ун-т. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 468 с.
7. В Україні майже 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб МОМ. ЮМ Ukraine. URL: <https://surl.li/jcrifj> (дата звернення: 18.01.2026).
8. Відбулось чергове засідання Координаційної ради з питань ВПО при виконавчому комітеті Рівненської міської ради. Офіційний портал Рівненської міської ради. URL: <https://surl.li/swmlkq> (дата звернення: 01.06.2026).
9. Внутрішньо переміщеним особам. Департамент соціальної та ветеранської політики Рівненської міської ради. URL: <https://surl.li/lznivx> (дата звернення: 01.06.2026).

10. Внутрішньо переміщені особи : соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах : *За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей*. URL : http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf.
11. ВПО – Рівне. Безбар'єрність. Офіційний портал Рівненської міської ради. URL: <https://rivnerada.gov.ua/bf/vpo> (дата звернення: 11.12.2025).
12. ВПО. Офіційний портал Рівненської міської ради. URL: <https://surl.lu/qhxppk> (дата звернення: 02.12.2025).
13. Глібко С.В. Проблеми реалізації економічних прав внутрішньо переміщених осіб. *Право та інноваційне суспільство*. 2022. № 1 (18). С. 10-21.
14. До уваги ВПО: графік роботи працівників Департаменту соціальної та ветеранської політики. Офіційний портал Рівненської міської ради. URL: <https://surl.lu/mzyfgb> (дата звернення: 15.01.2026).
15. Єнгаличева І. Соціальна адаптація як вид соціальної послуги незахищених категорій населення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2024. Вип. 1 (54). С. 48-52.
16. Журба І.О., Якушев О.В., Губар О. Є., Тернова Л.Ю., Самара Н. С., Соціальна робота як складова політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб регіону. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2021. Вип. 63. С. 147–155.
17. Заїка В., Палець М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами як фактор їх соціальної адаптації. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф., 5-6 грудня 2023 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» ; відп. ред. Р. Басенко. Полтава : ППЕП, 2024.С. 254-259.*

18. Засідання Координаційного центру підтримки цивільного населення. Офіційний портал Рівненської міської ради. URL: <https://surl.li/omknv> (дата звернення: 16.12.2025).

19. Звіт про стан виконання у III кварталі 2017 року заходів, передбачених Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року/ *Мінсоцполітики*. URL : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>

20. Кінаш О.М. Соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб в умовах тривалого воєнного конфлікту: теоретико-прикладний аспект соціальної роботи. *Публічне управління та соціальна робота*. 2026. Вип. 1. С. 139-147.

21. Координаційна рада ВПО м. Рівне. Facebook-сторінка. URL: <https://www.facebook.com/rada.idp.rv> (дата звернення: 01.06.2026).

22. Координаційна рада з питань внутрішньо переміщених осіб при виконавчому комітеті Рівненської міської ради. Всеукраїнська платформа Рад ВПО. URL: <https://surl.li/hgdcem> (дата звернення: 01.06.2026).

23. Координаційний центр підтримки цивільного населення при Рівненській ОДА відзвітував про роботу. Рівненська обласна державна адміністрація. URL: <https://surl.li/mmifwo> (дата звернення: 04.01.2026).

24. Кріт Я.В., Коломієць, О.Г. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»* : XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2019. С. 375-377.

25. Кузьмич Т. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 червня 2020 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний

центр прикладної інформатики НАН України. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С. 126-134.

26. Кузьмін В.В., Кузьміна М.О., Стрижак Г.В. Соціальна адаптація вимушено переміщених осіб, які постраждали внаслідок військового стану. *Психологія та соціальна робота*. 2024. Вип. 1. С. 180-195.

27. Купенко О.В. Соціальна робота: від теорії до практики: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2020. 192 с.

28. Лазос Г.П. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму)/ *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник* / З. Кісарчук, Я. Омельченко, Г. Лазос та ін; за ред. З. Кісарчук. Київ : ТОВ «Видавництво «Логос», 2015. 206 с. С.26 – 46.

29. Лехолетова М.М., Дуля А.В., Спіріна В.Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Соціальна робота та психологія: освіта і наука. 2025. Вип. 1. С. 30–36. URL: <https://surl.lu/bcdalg>

30. Литва Л., Козачкова А., Покусай В. Формування стратегічних напрямів політики у сфері забезпечення житлом вимушено переміщених осіб. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2022. 8. С. 32-36.

31. Лютий В., Дуля А. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 49–58. URL: <https://surl.li/cwfeno>

32. Лях В. Екстрена соціальна допомога внутрішньо переміщеним особам у воєнний час. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. С. 1. С. 59-63.

33. Лях В.В. Характеристика проблем і викликів, із якими стикаються громадські організації України, що надають соціальну підтримку внутрішньо переміщеним особам. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. №2. С. 62-72.

34. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб : деякі уроки із зарубіжного досвіду http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf.
35. Малиновська О.М., Яценко Л.Д. Соціальні наслідки вимушеного внутрішнього переміщення населення в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. 11.7. С. 48-56.
36. На Рівненщині з'явився Простір інтеграції. Рівненська обласна рада. URL: <https://surl.li/vcvgwn> (дата звернення: 09.01.2026).
37. Недря К.М., Трубавіна І.М., Чередниченко О.Ю. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 2 листоп. 2022 р. Запоріжжя, 2022. С. 40–43.
38. Нікітіна В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 2 (49). С. 120–123.
39. Нікітіна В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 2 (49). С. 120-123.
40. Павленко А.І., Сташук О.О. Технологічна складова професійної готовності соціального педагога до роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота): наук. журн./[редкол.: В.В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін..]*. Запоріжжя: Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2024. Вип. 2 (11). С. 158-163.
41. Пелісьє Ю. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Науковий вісник Миколаївського національного*

університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 1. С. 202-205.

42. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social work and education*. 2022. Вип. 9.1. С. 89-99.

43. Попович В., Новак Т., Щербина С. Управління системою соціальної роботи в умовах воєнного стану в Україні. *Підприємництво та управління розвитком соціально-економічних систем*. 2023. Вип. 2. С. 223-245.

44. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-14>

45. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1094 від 16 грудня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>

46. Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово- комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505 [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua>

47. Про облік внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 01.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text>

48. Про соціальні послуги. Закон України URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

49. Проблеми внутрішньо переміщених осіб України в дзеркалі соціології. URL : ier.com.ua/3/problems_vpro_ukrajini_pankova_sajt-2.ppsx

50. Простір Інтеграції відкрито у Рівному. City Development Solutions. URL: <https://surl.lu/erzuuz> (дата звернення: 07.01.2026).
51. Простір Інтеграції у Рівному. Дія. Бізнес. URL: <https://surl.li/marnwh> (дата звернення: 01.03.2026).
52. Рада ВПО Рівненщини затвердила план підтримки переселенців на 2025 рік. Рівненська обласна державна адміністрація. URL: <https://surl.li/jsqaqr> (дата звернення: 05.02.2026).
53. Сахарук Ю.П. Сучасні підходи до соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. Вип. 2. С. 72-79.
54. Селіхов Д.А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 1.84. С. 103-108.
55. Соляник М.Г. Актуальний дискурс організації соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2022. № 6. С. 142–149.
56. Суровцева І., Брежнєва Т. Національний досвід кейс-менеджменту в соціальній роботі. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2024. Вип. 1.12. С. 454-472.
57. У Європі зареєстрували вже майже п'ять мільйонів біженців з України. ООН. Укрінформ. URL: <https://surl.li/ujyjfı> (дата звернення: 18.01.2026).
58. У Рівному відкрили Простір Інтеграції – безбар'єрний хаб комплексної підтримки для ВПО. Рівненська обласна державна адміністрація. URL: <https://surl.li/jhkfee> (дата звернення: 01.02.2026).
59. У Рівному запрацював Простір інтеграції: хто може звертатися та які послуги надають. *Суспільне Рівне*. URL: <https://surl.li/xhkxrw> (дата звернення: 01.02.2026).

60. Фуштей О., Ландік К. Проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного часу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2024. С. 47-51.
61. Харламов М.І. Соціальна робота та організація діяльності соціальних служб: курс лекцій. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. 104 с.
62. Центр психосоціальної реабілітації НаУКМА. URL : [http : // kmarehab.org](http://kmarehab.org)
63. Чвертко Л., Кравченко О. Фінансові інструменти сприяння соціальній інклюзії внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 3. С. 100–111.
64. Шестакова К.Ю. Використання принципів гуманізму в соціальній роботі. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. №. 2. Р. 188-196.
65. Юрків Ю., Луканов Д. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 1 (48). С. 469–472.
66. ЯМаріуполь. Офіційний портал проєкту. URL: <https://yamariupol.com.ua> (дата звернення: 01.02.2026).
67. Cohen R. The genesis and the challenges. URL : <https://surl.lu/rhomqz>. (дата звернення: 18.02.2026)
68. Faith and response to displacement/ URL : <https://surl.li/nmjyut> (дата звернення: 18.02.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А

Правова база соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII від 20.10.2014 [20]	Цей Закон відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.
Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» 211-VIII від 02.03.2015	Врегулює оподаткування благодійної допомоги особам, які проживають в зоні АТО чи в Криму, або є вимушено переселеними з цих територій.
Закон України №245- VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 року №245-VIII	Внесено зміни до законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та врегульовано питання посилення соціального захисту безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, недопущення звуження прав безробітних громадян та розширення можливості участі зареєстрованих безробітних у громадських роботах суспільно-корисного спрямування. Урегульовано питання щодо призначення та виплати допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеним особам, які не мають документів, необхідних для надання статусу безробітного.
Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»	Визначає коло осіб, для яких встановлені нормативи соціальних послуг; забезпечена можливість визначення переліку, видів, обсягів, норм та нормативів соціальних послуг, що надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів.
Закон України «Про місцеве самоврядування»	Визначає мінімальний рівень соціальних потреб як гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України.
Закон України «Про місцеві державні адміністрації»	Відносить до повноважень місцевих органів влади, зокрема, здійснення функцій соціального захисту населення.

Додаток Б

Модель надання соціальних послуг ВПО в СЖО за «допомогою для самопомогги» і кризового втручання

